

Masarykova univerzita
Ekonomicko-správní fakulta
Studijní obor: Ekonomie

Právo a právní řád jako podmínka a limita ekonomické aktivity a výkonnosti (institutcionální analýza české ekonomiky)

diplomová práce

Alena Dvořáková
Vedoucí práce: Ing. Martin Kvizda, Ph.D

digitálně podepsáno
**středisko
vědeckých
informací**

Digitally signed
by SVI(Jin
Polacek)
Date:
2006.12.15
15:14:03 +01'00'

Brno, duben 2006

Masarykova univerzita v Brně
Ekonomicko-správní fakulta

Katedra ekonomie

Akademický rok 2004/2005

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

Pro: **Alena Dvořáková**

Obor: **Národní hospodářství**

Název tématu: **Právo a právní řád jako podmínka a limita
ekonomické aktivity a výkonnosti (institucionální
analýza české ekonomiky)**

Název tématu v angličtině: **Law and Law Order as Conditions and Limits of
Economic Development and Growth
(Institutional Analysis of the Czech economy)**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Cílem diplomové práce je analyzovat obecný význam institucionálně-legislativního prostředí pro hospodářskou aktivitu domácností. Práce bude kvantifikovat spotřebu domácností v ČR a analyzovat její vztah a případně závislost na charakteru institucí v ČR. Cílem práce je zjistit, zda existuje závislost výdajů domácností na spotřebu na úrovni legislativy ČR a případně tuto závislost popsat.

1. Teoretická východiska
2. Právní úprava
3. Analýza závislosti výdajů domácností na spotřebu na charakteru institucí v ČR
4. Prognóza do budoucna

Rozsah grafických prací: dle pokynů vedoucího práce

Rozsah práce: 60 - 70 stran

Seznam odborné literatury:

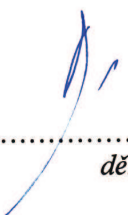
- [1] Harvánek, Jaromír a kolektiv autorů: Teorie práva. 1. vydání, Brno: Masarykova univerzita v Brně, 1998. 341 s. ISBN 8021017910.
- [2] Mlčoch, Lubomír: Institucionální ekonomie. 1. vydání, Praha: Karlova univerzita, 1996. 124 s. ISBN 8071842702.
- [3] Burda, Michael - Wyplosz Charles: Macroeconomics. 3. ed., Oxford: Oxford University Press, 2001. 572 s. ISBN 0198776500.
- [4] Rutherford, Malcolm: Institutions in economics - the old and the new institutionalism. Cambridge: Cambridge University Press, 1996. 225 s. ISBN 0521574471.

Vedoucí diplomové práce: Ing. Martin Kvizda, Ph.D

Datum zadání diplomové práce: 18. 3. 2005

Termín odevzdání diplomové práce: 30. 4. 2006

.....
vedoucí katedry

.....
děkan

V Brně dne: 18. 3. 2005

Jméno a příjmení autora:	Alena Dvořáková
Název diplomové práce:	Právo a právní řád jako podmínka a limita ekonomické aktivity a výkonnosti (institucionální analýza české ekonomiky)
Název práce v angličtině:	Law and Law Order as Conditions and Limits of Economic Development and Growth (Institutional Analysis of the Czech economy)
Katedra:	ekonomie
Vedoucí diplomové práce:	Ing. Martin Kvizda, Ph.D
Rok obhajoby:	2006

Anotace

Předmětem diplomové práce je analýza vztahu institucionálního rámce a ekonomické aktivity domácností. Důraz je kladen zejména na úroveň a kvalitu formálních institucí a jejich vliv na alokaci zdrojů domácností. V práci jsou identifikovány jednotlivé problémové oblasti vývoje právního řádu a zdůrazněny ty jeho nedokonalosti, které jsou domácnostmi vnímány. V provedené analýze je pak kvalita institucionálního prostředí vnímána jako jeden z faktorů ovlivňujících rozhodování domácností o rozdělování disponibilních příjmů na spotřebu a úspory.

Annotation

The main topic of my thesis is the analysis of relationship between the institutional frame and economic activity of households. The emphasis is especially put on the standard and quality of formal institutions and their influence on allocation of household sources. In my thesis there are identified individual problematic sections of the development of the system of law and there are emphasised its imperfections that are perceived by households. In the performed analysis the quality of the institutional environment is perceived as one of the factors influencing the household decision making on dividing the available earnings onto consumption or savings.

Klíčová slova

Institute, vlastnická práva, právo, právní řád, domácnosti, spotřeba, úspory

Keywords

Institutions, property rights, law, law order, households, consumption, savings

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci Právo a právní řád jako podmínka a limita ekonomické aktivity a výkonnosti (institucionální analýza české ekonomiky) vypracovala samostatně pod vedením Ing. Martina Kvizdy, Ph.D a uvedla v seznamu literatury všechny použité literární a odborné zdroje.

V Brně dne 28. dubna 2006

vlastnoruční podpis autora

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala Ing. Martinu Kvizdovi, Ph.D za cenné připomínky a odborné rady, kterými přispěl k vypracování této diplomové práce. Dále děkuji JUDr. Jindřišce Šedové, CSc. za poskytnutou konzultaci a doporučení týkající se orientace v právním řádu České republiky.

OBSAH

	Strana
ÚVOD.....	9
1 PŘÍSTUP INSTITUCIONÁLNÍ EKONOMIE.....	11
1.1 Odlišnosti přístupu institucionální ekonomie a neoklasické ekonomie	11
1.2 Vlastnictví	13
1.3 Vlastnická práva.....	14
1.3.1 Vlastnická práva a transakční náklady	15
1.4 Efektivnost ochrany vlastnictví garantované státem.....	17
2 INSTITUTE A VÝKONNOST EKONOMIKY	19
2.1 Definice institucí	19
2.2 Vliv institucí na ekonomickou výkonnost.....	20
2.3 Chybějící instituce v tranzitivních ekonomikách.....	22
2.4 Implikace pro hospodářskou politiku.....	23
2.5 Měření kvality institucí	25
2.5.1 Světová banka.....	26
2.5.2 Světové ekonomické fórum.....	27
3 TEORIE PRÁVA	30
3.1 Právo	30
3.2 Zdroje práva	31
3.3 Prameny práva.....	32
3.4 Právní řád	33
3.4.1 Právní řád České republiky	35
3.5 Velké právní systémy.....	35
4 INSTITUCIONÁLNÍ VÝVOJ V ČESKÉ REPUBLICE.....	37
4.1 Transformační strategie.....	37
4.1.1 Reforma institucí	39
4.2 Vývoj právního řádu v období transformace	41

4.2.1	Dědictví socialismu	41
4.2.2	Problémové oblasti vývoje právního řádu	41
4.2.3	Vliv Evropské unie na vývoj právního řádu České republiky	47
4.3	Vnímání kvality práva a právního řádu občany	48
4.3.1	Nepřehlednost a nesrozumitelnost právního řádu	49
4.3.2	Neefektivnost soudů a nespokojenost s jejich rozhodnutími	49
5	EKONOMICKÁ AKTIVITA DOMÁCNOSTÍ	53
5.1	Role domácností v ekonomice	53
5.2	Stín socialismu	53
5.3	Determinanty spotřeby a úspor	54
5.3.1	Ekonomické faktory	54
5.3.2	Faktory neekonomického charakteru	55
5.4	Spotřeba domácností	56
5.4.1	Vývoj spotřeby v období transformace	57
5.5	Úspory domácností	61
5.5.1	Financování růstu ekonomiky vnějšími zdroji	63
5.5.2	Formy úspor	65
5.5.3	Investiční aktivita domácností	68
5.6	Vnímání soukromého vlastnictví domácnostmi	69
5.7	Prognóza do budoucna	70
	ZÁVĚR	72
	SEZNAM GRAFŮ	74
	SEZNAM TABULEK	74
	SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	75
	PŘÍLOHY	

ÚVOD

Přechod od centrálně řízeného hospodářství k hospodářství tržnímu, jehož fungování je založeno na zcela odlišných předpokladech, vyžaduje provedení mnoha rozsáhlých systémových změn, pro jejichž realizaci je zapotřebí dostatečně dlouhé období. Průběh této přeměny je zejména v počátcích transformačního období nutně spojen s obrovskými náklady, které na společnost dopadají. Transformační proces je také třeba chápat komplexně, nelze tedy odděleně uvažovat jeho jednotlivé složky, aniž bychom se snažili postihnout a pochopit jejich vzájemnou souvislost. Právě podcenění vzájemné interakce jednotlivých dílčích systémových změn lze označit za příčinu většiny potíží našeho transformačního procesu, s jejichž následky se v podstatě potýkáme dodnes.

Často je naší transformační strategii vytýkáno podcenění úlohy institucionálního rámce celého procesu, zejména pak existence nekvalitních formálních institucí. Funkčnost právního rámce byla také značně omezena existujícím nesouladem formálních institucí s institucemi neformálními, jejichž změna je v krátkém období prakticky nemožná. Chování jednotlivých subjektů vycházející ze socialistického hodnotového systému je naprosto nekonzistentní s požadavky systému fungujícího na tržním principu. Proto právě změna chování aktérů tržních transakcí je snad nejdůležitějším cílem celé transformace společnosti.

Cílem diplomové práce je upozornit na důležitost existence efektivního institucionálního prostředí jako jednoho z faktorů významně ovlivňujících aktivitu a výkonnost jednotlivých ekonomických subjektů a tedy celkový ekonomický růst. Práce klade důraz zejména na význam existence efektivního právního řádu. Přes soustředěnou pozornost věnovanou formálním institucím zde však nebude opomenut význam institucí neformálního charakteru, jejichž působení efektivní fungování formálních institucí značně determinuje.

Pro možnost hlubšího poznání bude zkoumání vlivu práva na ekonomickou aktivitu a výkonnost zaměřeno výhradně na domácnosti a jejich členy v roli ekonomických subjektů. Přes původní záměr založit analýzu na vzájemných souvislostech vývoje výdajů domácností na spotřebu s vývojem dílčích legislativních změn, které by se teoreticky mohly na vývoji spotřebního chování domácností podílet, jsem zvolila přístup jiný. Na ekonomické chování domácností bude nahlíženo z makroekonomického pohledu, přičemž zajímat mě budou zejména faktory významně ovlivňující rozhodování domácností o rozdělení jejich

disponibilního důchodu na spotřebu a úspory. Cílem analýzy tedy bude zjistit, do jaké míry se na rozhodování domácností o alokaci zdrojů podílejí faktory spíše institucionálního charakteru včetně kvality právního řádu.

Jednotlivé úvahy o kvalitě práva a právního řádu budou vycházet ze základních pojmů vymezovaných právní teorií. Bez znalosti teorie práva nemohou být jednotlivé problémy naší legislativy správně identifikovány a tudíž ani není možné nalézt jejich koncepční řešení, která daný legislativní defekt trvale odstraní a nebudou pouze dočasným, byť operativním řešením.

Tento přístup jsem zvolila z důvodu stále probíhající transformace právního řádu, jehož prvky se neustále mění a orientace v aktuální právní úpravě je značně obtížná i pro odborníky. Z tohoto důvodu nelze předpokládat, že domácnosti jsou schopny tyto legislativní změny plně reflektovat a podřizovat jim svá rozhodnutí. Dá se spíše očekávat nepřímý vliv práva na jejich rozhodování v tom smyslu, že vnímají právo a právní řád jako celek. Jsou tedy schopny obecně posoudit, zda jsou jejich práva dostatečně chráněna a do jaké míry je zajištěna jejich vymahatelnost.

Transformační proces, který započal na počátku 90. let je nutně spojen s rozsáhlou reformou právního řádu zahrnující obrovské množství legislativních změn. Neboť je kvalitní institucionální rámec považován za jednu z hlavních limit ekonomické aktivity a výkonnosti, vyslovuji hypotézu, že změny legislativy a problémy je provázející zásadně ovlivnily rozhodování domácností o alokaci jejich zdrojů a to i přesto, že jsem si vědoma skutečnosti, že reformu právního řádu stále nelze označit za dokončenou.

1 PŘÍSTUP INSTITUCIONÁLNÍ EKONOMIE

1.1 Odlišnosti přístupu institucionální ekonomie a neoklasické ekonomie

Vznik institucionální ekonomie lze označit především za kritickou reakci na naprosté ignorování úlohy institucí v neoklasické ekonomii. Tato reakce nabyla dvou odlišných podob, z nichž jedna označovaná jako americký (původní) institucionalismus má mnoho společného se sociologií. Jeho metoda zkoumání je založena na metodologickém kolektivismu a odmítnutí marginalismu a všech předpokladů neoklasické ekonomie. Druhá větev se naopak snaží neoklasický přístup spíše modifikovat, při zachování jejích základních stavebních kamenů (SOJKA, 1999). V dalším textu budu vycházet výhradně z nové institucionální ekonomie. Další odlišnosti přístupu nové institucionální ekonomie a neoklasické ekonomie, lze rozdělit do dvou skupin (KVASNIČKA):

1) Cíl zkoumání

Neoklasická ekonomie na rozdíl od nové institucionální ekonomie předpokládá jediné konkrétní institucionální uspořádání *laissez – faire*. Cílem jejího zkoumání je především optimální alokace zdrojů, určení velikosti produktu a cen, distribuce důchodu apod. Jak dále píše Sojka, proti tomuto přístupu se nová institucionální ekonomie ohrazuje, když předpokládá vývoj institucí v čase a prostoru v závislosti na politických změnách, změnách ve struktuře vlastnických práv, technickém pokroku a dalších faktorech, které mají nesporný vliv na vývoj ekonomiky a i na chování ekonomických subjektů. To je také důvod proč se nová institucionální ekonomie snaží nalézt odpověď na následující otázky (SOJKA, 1999):

- do jaké míry působí alternativní soubory společenských pravidel a ekonomických organizací na chování lidí, alokaci zdrojů a rovnováhu
- kde je příčina odlišnosti jednotlivých forem ekonomické organizace různých ekonomických aktivit i v podmínkách stejného právního rámce,
- jaká je ekonomická logika základních společenských a politických pravidel, jež jsou hybnou silou výroby a směny
- jakým způsobem se tato pravidla mění v čase a prostoru.

2) Metoda zkoumání a předpoklady

Přestože je metodologie nové institucionální ekonomie, jak jsem se zmínila na počátku, stejně jako v případě neoklasické ekonomie založena na metodologickém individualismu, je třeba zde zdůraznit některé podstatné odlišnosti týkající se zejména snahy o větší realističnost předpokladů:

- *Omezená racionalita člověka* – zatímco neoklasická ekonomie předpokládá neomezenou racionalitu, nová institucionální ekonomie naopak předpokládá racionalitu omezenou, kterou člověk disponuje, což ale v žádném případě neznamena náhodilé chování, neboť jeho záměr racionální je, ne však nutně jeho jednání, neboť nemá k dispozici dokonalé informace, a je tudíž nucen rozhodovat se při existenci nejistoty.
- *Sebezájem a oportunismus* – neoklasická ekonomie předpokládá svět dokonalé racionality a nulových transakčních nákladů, kde je možné sestavit tak dokonalé smlouvy, které v rámci realizace sebezájmu oportunistické chování nepřipouští. Nová institucionální ekonomie naopak vychází z předpokladu omezené racionality člověka a kladných transakčních nákladů, kdy není možné uzavřít dokonale vynutitelnou smlouvu mezi jednotlivci, což vede k oportunistickému chování a následnému vzniku morálního hazardu.
- *Specifičnost aktiv* – nová institucionální ekonomie na rozdíl od neoklasické nestaví na homogenosti aktiv, tedy popírá, že by mohla být volně přesouvána z jednoho užití do jiného, aniž by došlo ke ztrátě jejich hodnoty.
- *Nejistota* - institucionální ekonomie předpokládá díky existenci omezené racionality mnohem zásadnější neznalost ekonomického prostředí ve srovnání s neoklasikou.
- *Transakční náklady* – jak bylo zmíněno výše neoklasická ekonomie předpokládá nulové transakční náklady, s čímž nová institucionální ekonomie zásadně nesouhlasí a považuje je za velmi vysoké, často až prohibitivní.

1.2 Vlastnictví

Pojďme však postupovat od samého začátku a zabývat se tím, co vlastně rozhoduje o prosperitě určité země a kvalitě společenského života. Také historikové dospěli k závěru, že rozhodující podíl nemají pouze klimatické podmínky, dostupnost přírodních zdrojů či geografická poloha, ale také společenské faktory, o nichž je možné prohlásit, že faktory přírodní zastiňují.

„...bez ohledu na vrtochy přírody a klimatu prosperují ty a pouze ty společnosti, ve kterých existuje jistý řád. Pouze při existenci řádu každodenního úsilí lidí vyrovnat se s nástrahami přírody (např. najíst se a předejít hladomoru) vede k všeobecné prosperitě. Jako prázáklad tohoto řádu a základní stavební kámen pro tvorbu bohatství byl označen jeden jediný koncept – vlastnictví.“ (ŠÍMA, 2004: 11)

Za jeden ze stavebních kamenů hospodářského řádu svobodné společnosti je považována právě ochrana očekávání vlastníka vyjádřená ve zvycích, obyčejích a posléze zákonech. Různé typy struktur vlastnických práv a pro ně specifický systém „trestů a odměn“ podněcuje k různým formám motivace a cílového chování vlastníků (MLČOCH, 1996). Proč zrovna koncept vlastnictví, jež tvoří základ práva je označován za základní podmínku hladkého fungování společenských procesů? Odpověď na tuto otázku je prostá, uvědomíme-li si, že v realitě ne všechny statky jsou všem volně dostupné, že žijeme ve světě vzácnosti, z čehož pro nás vyplývá nevyhnutelnost volby. Je tedy zřejmé, že někteří lidé mohou pociťovat rozčarování z nedostatečného uspokojení svých potřeb a otvírá se tak prostor pro vznik sporů a konfliktů. Abychom tyto střety byli schopni řešit či lépe předcházet jim, musí nutně dojít ke vzniku vlastnictví. Právě tento koncept, *koncept vzácnosti* tvoří paralelu mezi ekonomikou a právem:

„Zatímco ekonomie zkoumá cesty, jak zmírnit dopad vzácnosti na lidi, tj. zlepšit jejich život a dosáhnout prosperity, úloha práva je předejít nutnému vzniku konfliktů a formulovat taková pravidla, která by umožnila lidem ve společnosti žít v míru vedle sebe.“ (ŠÍMA, 2004: 45)

1.3 Vlastnická práva

V předcházející podkapitole jsem zdůraznila obecný význam existence vlastnictví a respektu k němu, což je jak píše Šíma naprostým předpokladem rozvoje lidské osobnosti, individuálních dovedností a rozkvětu civilizace (ŠÍMA, 2001). Chceme-li pokračovat v důsledné obhajobě konceptu vlastnictví jako základního stavebního kamene řádu ve společnosti a nutné podmínky její prosperity, musíme pokročit dále. Je třeba zabývat se problémem jak je existence vlastnictví v jednotlivých institucionálních uspořádáních upravena, tedy jak kvalitně jsou zajištěna vlastnická práva, což jak si později všimneme významně podmiňuje a limituje výkon ekonomiky a potažmo její růst.

„Vlastnická práva garantují majitelům moc, kterou mohou vykonávat proti všem ostatním. Definují normy chování vůči věcem, které musí ne-vlastníci dodržovat nebo nést následky jejich nedodržení.“ (KVASNIČKA: 13)

Vlastnická práva musí být důsledně vymezena zejména proto, aby byla jejich majitelům zajištěna jejich vymahatelnost. Vynucování vlastnických práv je však spojeno s příliš vysokými transakčními náklady, které jsou pro vlastníky jen stěží akceptovatelné. V obvyklých institucionálních uspořádáních vymáhá vlastnická práva stát, neboť má komparativní výhodu v použití násilí, tudíž je schopen vlastnická práva vymáhat s podstatně nižšími náklady než by tomu bylo v případě samotných vlastníků (KVASNIČKA). Jak píše Šíma, převážná většina prací o ekonomii a právu vychází právě z tohoto konceptu, kdy i ti nejzarputilejší odpůrci státních zásahů předpokládají nezastupitelnou úlohu státu právě při tvorbě práva a jeho ochraně (Richard Posner, další představitelé law & economics) (ŠÍMA, 2004).

„Vlastnické právo zahrnuje právo užívat statek a toky (příjem) z něho plynoucí (usus a usus fructus), právo měnit jeho podobu a právo postoupit práva nebo část práv k tomuto statku další osobě (abusus).“ (KVASNIČKA: 13)

Rozvoj směny, rozvoj dělby práce, růst obchodu a efektivní alokace vzácných zdrojů, to jsou předpoklady rozvoje lidské společnosti. Aby byly tyto předpoklady splněny, je třeba bezpodmínečný respekt vlastnických práv, pak ekonomická kalkulace a mechanismus zisků a ztrát vytvoří mechanismus generující bohatství. Stručně řečeno, jediným mechanismem, který

jako jediný je v rozvinuté společnosti schopen zajistit koordinaci aktivit a omezit plýtvání je cenový mechanismus, kdy předpokladem jeho fungování je existence soukromého vlastnictví (ŠÍMA, 2001).

Kvasnička píše, že předmětem vlastní směny jsou vlastnická práva k určitému statku nikoliv statek sám, proto omezí-li stát v určitém rozsahu vlastnická práva k určitému statku, dojde ke změně jeho ceny. Tato změna ceny způsobená změnou formálních pravidel, pak motivuje lidi ke zcela odlišnému typu chování. Šíma dále píše, že je nutné, aby tyto cenové změny co nejpřesněji odrážely vzácnost zdrojů a spotřebitelské preference, teprve pak se stávají významným faktorem pro tržní koordinaci (ŠÍMA, 2004), což je možné pouze při plném soukromém vlastnictví, neboť pouze v těchto podmínkách díky konkurenčnímu filtru se soukromý vlastník snaží maximalizovat současnou tržní hodnotu svého majetku. Je tedy nesporné, že tento typ vlastnických práv podněcuje k mnohem efektivnějšímu chování než kterákoliv z dalších forem, jichž mohou vlastnická práva nabývat. Rozlišujeme dále vlastnictví komunální, státní či všeobecné (v tomto případě o vlastnictví snad ani nelze hovořit) (KVASNIČKA).

1.3.1 Vlastnická práva a transakční náklady

„Jakmile jsou ustanovena zákonná práva zúčastněných stran, je možné dospět vyjednáváním k úpravě formy právních předpisů, pokud je pravděpodobné, že se tato činnost vyplatí v porovnání s náklady s vyjednáváním spojenými...vymezení práv je základní předehrou tržním transakcím, ale konečný důsledek (jenž maximalizuje hodnotu výroby) je nezávislý na soudním rozhodnutí.“ (COASE, 1960, citováno z ŠÍMA, 2004: 21)

Takto argumentoval Ronald Coase¹, ve svém článku „The Federal Communications Commission“ pro otevření možnosti obchodu s vysílacími právy, která byla do té doby přidělována státem, neboť jen tak by se dostala do nejlepšího možného užití, aniž by záleželo na jejich prvotním rozdělení. Přestože byl jeho názor zpočátku považován za mylný, byl dále rozpracován a světlo světa spatřil snad nejcitovanější článek v historii ekonomie „The Problem of Social Cost“, z nějž čerpá většina ekonomických učebnic. Tyto

¹ Je považován za zakladatele Law&Economics, avšak zůstal věrný především ekonomii, neboť chápal právo pouze jako součást širší institucionální struktury, jež je klíčovým faktorem pro funkčnost celého ekonomického systému (ŠÍMA, 2004).

poznatky jsou označovány jako „Coasův teorém“, jež sám Coas popisuje takto (ŠÍMA, 2004: 22):

„Nezáleží na tom, kdo co vlastní, v systému soukromého podnikání bude dosaženo stejných výsledků.“ (COASE, 1997)

Jak píše Šíma, je zřejmé, že Coasův model je modelem teoretickým, tudíž se mnohdy stává terčem kritik pro své nerealistické předpoklady, neboť staví na nulových transakčních nákladech a pomíjí důchodový efekt. V realitě jsou totiž transakční náklady kladné a i při nulových nákladech se ukázalo rozhodujícím faktorem bohatství či důchod. Tato kritika je dle Šímy důsledkem mylné interpretace Coasova přínosu, neboť:

„Coase dle vlastních slov chtěl vysvětlit fungování světa, ve kterém neexistují překážky a neshody pouze proto, aby ukázal, že nejzajímavější a nejvíce hodné studia jsou právě tyto překážky – konflikty vyplývající z odlišných očekávání, nedokonalých znalostí atp.“ (ŠÍMA, 2004: 27)

Neboť žijeme v reálném světě, na tom kdo co vlastní, záleží. Jestliže tedy v určité oblasti vlastnická práva nejsou stanovená, je obvykle výhodné je ustanovit, neboť jejich existence zvyšuje efektivnost využívání vzácných zdrojů a tím zvyšuje i celkový produkt společnosti. Naopak nekvalitní ochrana vlastnických práv (včetně jejich vymezení), způsobuje nižší míru investic a s tím související nižší ekonomický růst, neboť má stejné účinky jako vysoká míra depreciace či vysoká míra zdanění (klesá ochota investovat v důsledku obavy ztráty výnosu z investice). Stanovení vlastnických práv a jejich vynucování je však spojeno s náklady, je tedy možné říci, že spotřebovává reálné zdroje. Rozlišujeme (KVASNIČKA):

- *fixní (utopené)* - náklady na specifikaci a přidělení vlastnických práv
- *variabilní* - náklady na monitorování a vynucování jejich dodržování.

Pokud výnos z ustanovení vlastnických práv převyší náklady na jejich ustanovení, které jsou v reálném světě vždy kladné a tudíž nemohou být vlastnická práva definována a sankcionována dokonale, pak budou jednotlivci usilovat o ustanovení vlastnických práv a konečným efektem bude zvýšení agregátního důchodu společnosti a tzv. „společenská prospěšnost“ ve smyslu přerozdělení bohatství a příjmů. V realitě může nastat také případ,

kdy jsou náklady příliš vysoké a vlastnická práva bývají stanovena jen do určité míry (do té míry, do jaké se to vyplatí), pak ale vzniká nebezpečí neefektivního využití zdrojů. Krajním případem je pak situace, kdy je výše nákladů na ustanovení a vynucování vlastnických práv „prohibitivní“, tedy jejich úroveň je příliš vysoká na to, aby se vyplatilo je stanovit. Podstatné ovšem je, že tyto náklady je možné snižovat díky rozvoji technologie a rozvojem efektivnějších forem regulace a přidělování vlastnických práv (KVASNIČKA).

1.4 Efektivnost ochrany vlastnictví garantované státem

Již jednou jsem v předchozím textu zmínila, že v obvyklých institucionálních uspořádáních vymáhá vlastnická práva stát, neboť má komparativní výhodu v použití násilí a je tak schopen tuto činnost vykonávat s podstatně nižšími náklady. Bez-státní společnost, kde neexistují formální pravidla a řád společnosti stojí pouze na neformálních pravidlech, může fungovat velice efektivně, avšak za předpokladu, že její velikost nepřesáhne určité hranice, neboť pro hladké fungování společnosti řídící se pouze neformálními pravidly je třeba, aby se lidé v rámci daného uspořádání vzájemně znali. Také jsem uvedla, že předpokladem rozvoje společnosti je vysoká dělba práce, která však v tomto uspořádání není možná. S růstem společnosti ale porostou transakční náklady, neboť soukromé vymáhání neformálních institucí bude obtížnější, ty pak mohou nabývat až prohibitivní výše a zastavit veškerý pokrok (KVASNIČKA).

Ve většině učebnic ekonomie a práva, jak píše Šíma, se neuvádí žádná alternativa monopolu státu na odpovědnost za společenský řád. Avšak postupem času se prosazuje názor, zejména u stoupenců školy law&society, že i v právní oblasti je třeba oživit klasický důraz na decentralizaci a konkurenci. Za předpokladu, že právo a ekonomie jsou dvě neoddělitelné součásti musíme Smithovu vizi konkurenčního světa rozšířit také o produkci práva, neboť kvalitního práva stejně jako kvalitních služeb je možné dosáhnout pouze v konkurenčním decentralizovaném systému. Nelze ovšem předpokládat, že takovéto efektivní zákony budou spontánně vznikat, musí zde existovat účinná motivace pro lidi, kteří mají schopnost tyto zákony vytvářet. Tedy i právní teoretici by museli projít tržním testem a konkurenční filtr by vygeneroval ty nejlepší.

„Systém common law – či raději systém práva „vytvářeného“ soudci, tzv. judge-made law – je nadřazený systému monopolnímu, jelikož je institucionálně efektivní.“ (ARANSON, 1992, citováno z ŠÍMA, 2004: 107)

Názor, že nutnou podmínkou pro vytvoření efektivního systému spravedlnosti je právo vytvářené soudci, je možné podpořit argumentem, že neomylnost soudců sice není zaručena, avšak silný konkurenční tlak a možnost zpětné vazby je budou nutit poskytovat spravedlnost co nejefektivnějším způsobem, tedy co nejlépe a nejrychleji (ŠÍMA, 2004).

2 INSTITUTE A VÝKONNOST EKONOMIKY

2.1 Definice institucí

V této kapitole budeme instituce chápat poněkud komplexněji. Přes značnou heterogenitu přístupů v rámci nové institucionální ekonomie, co se vymezení pojmu týče, přidržím se definice D. C. Northe, jež instituce vymezuje jako „pravidla hry ve společnosti“ a jako „lidmi navržená omezení, jež ovlivňují lidské vztahy“. Zjednodušeně řečeno jde o „omezení, jež na sebe lidé uvalují“ (NORTH, 1990, citováno z VYMĚTAL, ŽÁK, 2005). Instituce v podstatě snižují nestabilitu každodenního života tím, že stabilizují struktury lidských vztahů a usnadňují politicko-ekonomickou směnu. Mohou mít podobu jak formálních (např. zákony), tak neformálních (např. mravních) pravidel (VYMĚTAL, ŽÁK, 2005). Formální instituce dle Northe můžeme dále rozdělit do tří skupin (NORTH, tamtéž):

- *politické instituce* – jedná se o pravidla, jež řídí strukturu politického zřízení a vlády
- *ekonomické instituce* – tato pravidla regulují ekonomické procesy (vymezují vlastnická práva, usměrňují směnu, ovlivňují podmínky na trhu)
- *smlouvy* – ve smyslu dohody o směně, odvozené od vlastnických práv.

Neformální instituce vymezuje jako „sociálně přenášené informace, které jsou součástí kultury“. Stejně jako formální instituce je rozděluje do tří skupin (NORTH, tamtéž):

- *doplňená či modifikovaná formální pravidla*
- *sociálně sankcionované normy chování*
- *vnitřně vynucovaná pravidla chování.*

Je třeba oba typy institucí uvažovat společně neboť je možné říci, že neformální instituce tvoří základ pro tvorbu institucí formálních, společně pak utváří více či méně stabilní rámec prostředí ve společnosti. Stimuly, které vytvářejí, pak vedou ke vzniku organizací, které North chápe jako „vzájemně propojené skupiny aktérů jednajících pod tlakem jistých institucí“ (NORTH, tamtéž). Nelze zde přitom hovořit o jednostranném příčinném vlivu institucí na organizace, neboť kauzalita vztahu může být i obrácená (VYMĚTAL, ŽÁK, 2005).

2.2 Vliv institucí na ekonomickou výkonnost

Chápeme-li tvorbu zejména formálních institucí jako nástroj hospodářské politiky státu, lze hovořit o tom, že vládní politika může za jistých okolností vést k růstu efektivnosti a výkonnosti ekonomiky právě prostřednictvím utváření a udržování vhodných politických a ekonomických institucí. Je zřejmé, že jejich tvorba je bezpodmínečně závislá na úrovni a kvalitě institucí neformálních, jejichž změna však vyžaduje mnohem delší časový horizont a často tak dochází k zásadním konfliktům mezi novými formálními institucemi a starými neformálními. O tom, že časové období potřebné pro změnu institucí je u jejich jednotlivých typů různě dlouhé, se můžeme přesvědčit níže (Tabulka 1):

Tabulka 1: Hierarchie institucí

<i>Stupeň hierarchie</i>	<i>Časové období</i>
I. Sociální struktura společnosti, dlouhodobá (setrvačná), mění se po šocích (revoluce) nebo společenských krizích	100 až 1000 let
II. Instituce měnící "pravidla hry" (vlastnická práva a právní systém)	10 až 100 let
III. Instituce týkající se "hry" samé (kontrakty ve společnosti)	1 až 10 let
IV. Instituce vztahující se k "alokačnímu mechanismu", regulace, kontrola, sociální systém, pobídky atd.	Operativně

Zdroj: Williamson (2000), převzato z Vymětal, Žák

Už z názvu by se dalo usoudit, že ekonomická výkonnost je ovlivňována kvalitou ekonomických institucí, což platí, avšak ne bezvýhradně, neboť ekonomické instituce sice jsou základním faktorem vlivu na výkonnost, nicméně sami jsou determinovány institucemi politickými a způsobem, jakým jsou rozdělovány zdroje ve společnosti (VYMĚTAL, ŽÁK, 2005). Také Breinek označuje za jednu z hlavních příčin rozdílného tempa ekonomického růstu jednotlivých zemí odlišnosti v ekonomických institucích (vynutitelnost vlastnických práv aj.). Ani on neopomíjí zmíněný vliv institucí politických, které charakterizuje jako společenskou volbu utvářející omezení a podněty ekonomických subjektů. Vývoj politických institucí je závislý především na rozložení politické síly ve společnosti (BREINEK, 2006).

Cílem hospodářské politiky by měla být tvorba takových institucí, které budou zajišťovat existenci předvídatelného prostředí pro opakující se aktivity, čímž sníží riziko spojené s vyhledáváním nových informací a potažmo dojde k poklesu transakčních nákladů. Stabilita

prostředí pak povede k růstu efektivnosti chování aktérů tržních transakcí, a tím k růstu výkonu celé ekonomiky.

Teoreticky lze o růstu ekonomické výkonnosti a tedy růstu celé ekonomiky uvažovat za pomoci neoklasické produkční funkce, která má tvar (VYMĚTAL, ŽÁK, 2005):

$$Q = l * f(K, L),$$

kde l je souhrnná produktivita práce, K je kapitál a L je práce. Ekonomického růstu je možné dosáhnout buď technologickým pokrokem nebo zvyšováním množství jednotek vstupů, práce (populační explozí) nebo kapitálu (akumulace kapitálu), přičemž technologický pokrok je determinován úrovní a kvalitou institucionálního prostředí.

V posledních letech můžeme pozorovat postupný odklon od politiky zdůrazňující akumulaci kapitálu k politikám „institucionálním“. Problematika vlivu institucionálního rámce na ekonomický růst, se stala předmětem zájmu mnoha studií (např. ARON, 2000). Je pravděpodobné, že rozdílné výsledky v tempech růstu a celkové ekonomické výkonnosti přes zdánlivě stejné počáteční podmínky v transformujících se zemích střední a východní Evropy byly ovlivněny právě různou úrovní institucionálního prostředí v jednotlivých zemích.

Pro ilustraci základních institucionálních faktorů, které výkonnost ekonomiky významně ovlivňují, použijí Izraelovo členění (Tabulka 2):

Tabulka 2: Institucionální faktory ovlivňující ekonomický růst

<i>Podmínky</i>	<i>Okolnosti a činitele (faktory)</i>
Obecné	• Dominantní ideje a názory ve společnosti • Historický vývoj
Sociální a psychologické	• Poměrně stabilní charakteristiky sociálního systému, který změnil vývoj společnosti • Psychologické rysy lidí vytvářejících společnost • Speciální role, kterou vytváří národní kultura, mentalita a etické vzorce chování
Politické	• Kvalita ústavy a koordinace mezi státní a podnikovou sférou, politická kultura, neformální pravidla a tradice
Ekonomické	• Úplná "pravidla hry" pro rozdělení aktivit na efektivní a neefektivní • Přesně definovaná vlastnická práva • Fungování a sociální pravidla obchodu • Efektivně fungující finanční a bankovní systém • Přiměřené metody řízení rizik a systém pojištění • Přijatelný a nekonfliktní systém daní • Mnohotvárná struktura ekonomiky (nikoliv centralizovaná) • Existence ekonomických institucí, které mají pozitivní vliv na dlouhodobý růst

Zdroj: Izrael (1987), převzato z Vymětal, Žák

Skutečnost, že transformace ekonomiky, tak jak její průběh můžeme sledovat v jednotlivých zemích střední a východní Evropy, by v sobě neměla zahrnovat pouze změnu orientace výroby a zahraničního obchodu, ale také nutnost tvorby kvalitního institucionálního rámce, potvrzuje i revize „Washingtonského konsenzu“, která již oproti své původní verzi, kvalitu a funkčnost institucionálního rámce neopomíná (VYMĚTAL, ŽÁK, 2005).

2.3 Chybějící instituce v tranzitivních ekonomikách

To že jsou kvalitní instituce nezbytné pro ekonomickou výkonnost jsem již vysvětlila. V transformujících se zemích zejména bezprostředně po transformaci nebylo možné stabilní institucionální prostředí vytvořit, ať už z politických či jiných důvodů. Paul G. Hare se touto problematikou zabývá a poukazuje na jednotlivé alternativy, které jsou schopny „institucionální vakuum“ vyplnit (HARE, 2005) :

- V situaci, kdy stát není schopen prostřednictvím legislativy a fungujících soudů zajistit vynutitelnost vlastnických práv je soukromý sektor nucen si vlastnická práva vynucovat vlastními prostředky, často s použitím násilných metod, cestou obcházení právních předpisů. Prakticky se pak jedná o tzv. „požadování peněz za ochranu“ a ostatní formy nátlaku na firmy strachující se o své setrvání na trhu. Dochází tak k omezování konkurence, vzniku bariér pro vznik nových firem a jejich následnou expanzi a vůbec k ochromení celého trhu.
- Na tvorbě institucí zejména v tranzitivních zemích se angažuje mnoho mezinárodních organizací. Je možné využít takto účelově zaměřených projektů Světové banky, Evropské banky pro obnovu a rozvoj či projektů Evropské unie PHARE a TACIS. Podmínkou úspěchu však je přístupnost příjemce pomoci k institucionálním změnám.
- Řešením problému chybějících institucí je také vznik polostátních či chcete-li polosoukromých firem. Autor uvádí jako typický příklad vývoj v Číně v sedmdesátých letech, kde se začaly nejen ve městech, ale také ve vesnicích velice rychle rozvíjet. Tyto subjekty přitom neexistovaly v naprostém institucionálním vakuu, ale byly založeny zejména na silných sítích důvěry, které instituce spolehlivě nahrazovaly. Těšily se také politické podpoře, neboť místní úřady z části jejich zisků financovaly místní infrastrukturu. Firmy fungovaly na konkurenčním principu, neboť ti, kteří v konkurenčním boji neobstáli, nemohly doufat v pomoc.

2.4 Implikace pro hospodářskou politiku

Úkolem hospodářské politiky je vytvářet takové podmínky včetně institucionálního rámce, které budou podporovat zdravý ekonomický růst. Jak píše Hare, nejdůležitější podmínkou trvalého ekonomického růstu je stabilita prostředí, jehož existence je podmíněna vhodnou měnovou politikou, která bude udržovat stabilní cenovou hladinu a existencí rozumné fiskální politiky snažící se minimalizovat deficity veřejných financí. Zmiňuje i nutnost existence stále daňové soustavy a schopnost státu zajistit efektivní výběr daní.

Autor rozlišuje několik předpokladů, které musí být plněny k zajištění rozvoje ekonomiky. Tyto předpoklady lze rozdělit na makroekonomické a mikroekonomické (HARE, 2005):

- Z mikroekonomického pohledu je pro rozvoj ekonomiky klíčová zejména existence konkurenčního prostředí, kdy konkurenční filtr bude oddělovat firmy schopné přizpůsobit se měnícím se podmínkám na trhu, od firem krachujících, přičemž bude také umožněn volný vstup nových firem do odvětví.
- Jedním z předpokladů zdravého ekonomického růstu je z makroekonomického pohledu dosahování vysoké míry domácích úspor a investic. Vzhledem k charakteru této práce, se tímto předpokladem budu nadále zabývat.

Samotný uvedený předpoklad dosahování vysoké míry úspor a investic, není dle Hareho pro zdravý ekonomický růst dostačující. Investované prostředky musí být efektivně umístěny, tedy je nutné, aby přinášely zisk, který bude dostatečnou motivací pro další jednotlivce a firmy spořit a investovat (HARE, 2005). Ke vztahu úspor a investic se vyslovuje také Kadeřábková, když říká, že národní úspory jsou zdrojem financování investic a jejich vývoj je na úrovni úspor závislý (KADEŘÁBKOVÁ, 2005). Nemožnost mobilizace dostatečného množství domácích úspor může být nahrazena přílivem zahraničních investic, ten ale dle autora nemůže být jediným zdrojem pro financování investičních programů dané země, přestože je tento mylný názor široce rozšířen a přijímán. Chtějí-li tranzitivní země dohnat země vyspělé je nutné, aby růst jejich ekonomiky dosahoval po několik desetiletí alespoň 4-5 % HDP. Podmínkou dosažení takového růstu je existence míry úspor v rozsahu 25-30 %.

Aby úspory mohly být mobilizovány a nasměrovány k investičním příležitostem, které budou přinášet zisk, je nutný rozvoj bankovního sektoru a finančního trhu, což je podmíněno opět existencí kvalitního institucionálního rámce. Autor uvádí několik následujících doporučení (HARE, 2005):

- existence peněžních ústavů, které by spravovaly vklady jednotlivců a malých podniků
- zajištění konkurenčního prostředí, v němž budou způsobilé komerční banky schopny si projekty vybírat
- možnost výběru z velkého „sortimentu“ finančních institucí a jejich finančních produktů

- existence účinné regulace finančního sektoru
- přiměřená ochrana účastníků finančního trhu, tedy přiměřená ochrana jejich vkladů a investic.

2.5 Měření kvality institucí

Breinek považuje kvalitu institucionálního prostředí za jeden z klíčových faktorů spoluurčujících postavení národní ekonomiky v rámci světového hospodářství (BREINEK, 2006). Institucionální kvalitu můžeme hodnotit na dvou stupních analytické úrovně a sice z makroekonomického pohledu, kde je hodnocena kvalita správy a z mikroekonomického pohledu, který posuzuje efektivnost jednotlivých podniků a trhů. Nás bude zajímat zejména makroekonomický pohled na kvalitu institucí.

Podrobný přehled vývoje jednotlivých aspektů institucionální kvality v této oblasti nám mohou poskytnout různými mezinárodními organizacemi (Světová banka, Světové ekonomické fórum, Transparency International a další) publikované komplexní a metodicky propracované indexy, jež rovněž umožňují mezinárodní srovnání (KADEŘÁBKOVÁ, 2005):

- *Index lidského rozvoje* – publikovaný OSN v rámci jejich Zpráv o lidském rozvoji, jež jsou součástí Programu rozvoje OSN.
- *Kvalita veřejné správy* – hodnocení provádí Světová banka s využitím konceptu Governance Matters.
- *Kvalita veřejných institucí* – posuzována na základě expertních šetření Světového ekonomického fóra.
- *Index ekonomické svobody* – zveřejňován organizacemi Heritage Foundation a Fraser Institute.
- *Index vnímání korupce* – měří rozsah korupce a je publikován organizací Transparency International.

Problémem při konstrukci jednotlivých indexů, je často nemožnost kvantifikace vlivů kvalitativního charakteru. Vzhledem k nemožnosti pro potřeby tohoto hodnocení užívat běžně

dostupná (tvrdá) statistická data jsou častěji užívány metody expertních šetření (např. podnikatelů), jež však mohou často podávat zkreslené informace, zejména vlivem aktuální ekonomické situace. Z těchto důvodů je nejvhodnější kombinovat různé typy dat (tvrdá i měkká) a zdroje jejich získávání (statistické databáze či dotazníková šetření). Vzhledem k velkému množství ukazatelů se podrobněji zaměříme pouze na index veřejné správy publikovaný Světovou bankou a hodnocení kvality veřejných institucí zpracované Světovým ekonomickým fórem (KADEŘÁBKOVÁ, 2005).

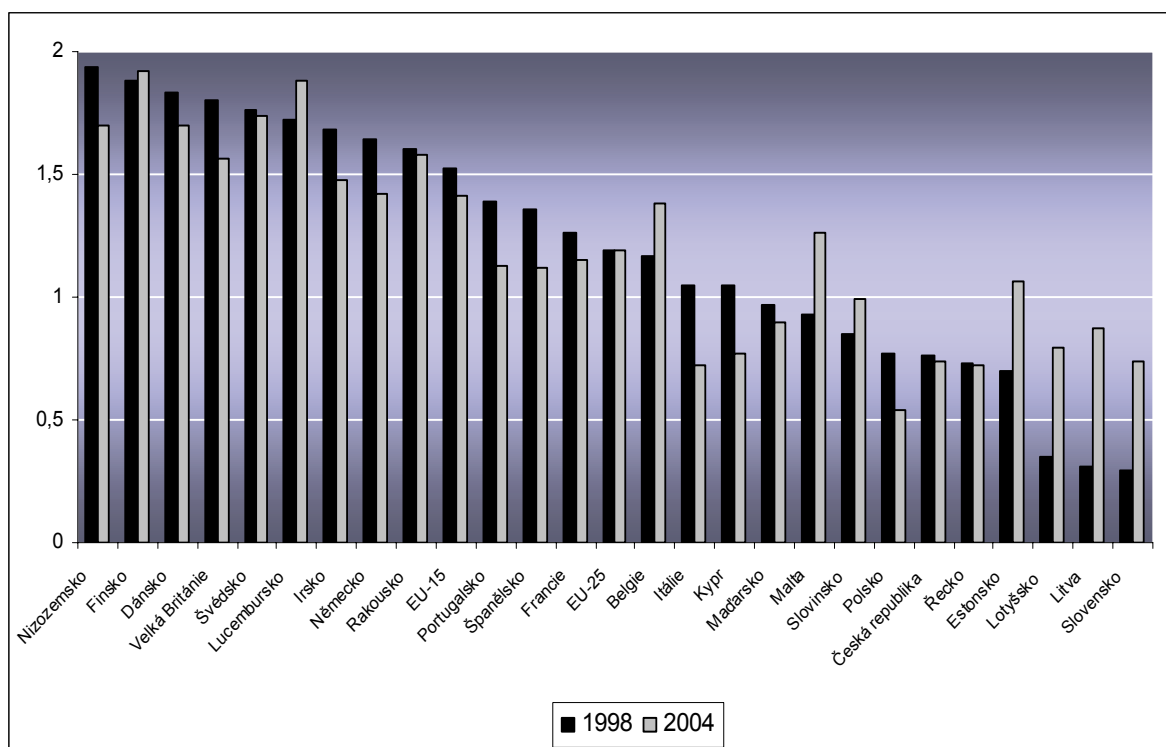
2.5.1 Světová banka

Hodnocení kvality správy vychází z odlišných konceptů a liší se zejména úhlem pohledu na význam dílčích aspektů. Světová banka ve svém konceptu Governance Matters hodnotí kvalitu veřejné správy prostřednictvím agregování několika set dílčích ukazatelů získaných z více než tří desítek zdrojů ve spolupráci se zhruba třemi desítkami mezinárodních organizací. Nicméně zdrojem pro tři dvojice získaných agregovaných ukazatelů jsou v převážné většině již zmíněná měkká data. Jedná se o tyto tři dvojice ukazatelů, z nichž každý nabývá normalizovaných hodnot v intervalu od - 2,5 do + 2,5, přičemž hodnota - 2,5 znamená nejhorší možný výsledek (KADEŘÁBKOVÁ, 2005):

- Rozsah demokracie a politická stabilita
- Výkonnost vlády a kvalita regulace
- Kvalita právního řádu a kontrola korupce

V důsledku konkrétního tematického zaměření této práce nás bude zajímat zejména poslední zmíněná dvojice ukazatelů, jež se zaměřuje na hodnocení kvality institucionálních interakcí. Co se kvality právního řádu týče je sledována zejména důvěra ve společenská pravidla a míra jejich respektování. Konkrétně zahrnuje vnímání výskytu kriminality, či vynutitelnost smluv a předvídatelnost rozhodnutí soudu. Druhý z této dvojice ukazatelů, jež definuje korupci jako „využití veřejné moci k získání soukromého užitku“, měří vnímání její přítomnosti.

Graf 1: Kvalita veřejné správy (průměrné hodnoty)

Zdroj: Kadeřábková, 2005, vlastní úprava

V grafickém znázornění, jež souhrnně znázorňuje kvalitu správy v EU – 25, se Česká republika ocitá na jednom z posledních míst, což je způsobeno zejména nízkým bodovým hodnocením kontroly korupce. Naopak nejlépe je v České republice hodnocen rozsah demokracie (viz příloha 1). V průměrném vyjádření si můžeme všimnout dokonce mírného poklesu bodového ohodnocení v roce 2004 ve srovnání s rokem 1998. (KADEŘÁBKOVÁ, 2005).

2.5.2 Světové ekonomické fórum

Alternativou k pojetí měření kvality veřejných institucí Světovou bankou nám může být hodnocení zpracované Světovým ekonomickým fórem. Liší se zejména metodikou zpracování, neboť akcentuje určité konkrétní oblasti hodnocení a vychází z jediného informačního zdroje.

Hodnocení kvality veřejné správy je založeno na výsledcích expertního šetření Světového ekonomického fóra, jež např. v roce 2004 zahrnovalo celkem 104 zemí. Je sledováno několik

dílčích ukazatelů (v roce 2004 jich bylo 10), které jsou následně rozděleny do dvou skupin, z nichž jedna sleduje oblast vlastnických práv (včetně nezávislosti soudů) a druhá efektivnost vládnutí, přičemž výsledky jednotlivých ukazatelů se pohybují v rozmezí 1 – 7 (hodnota 7 představuje nejlepší výsledek ze 104 zemí).

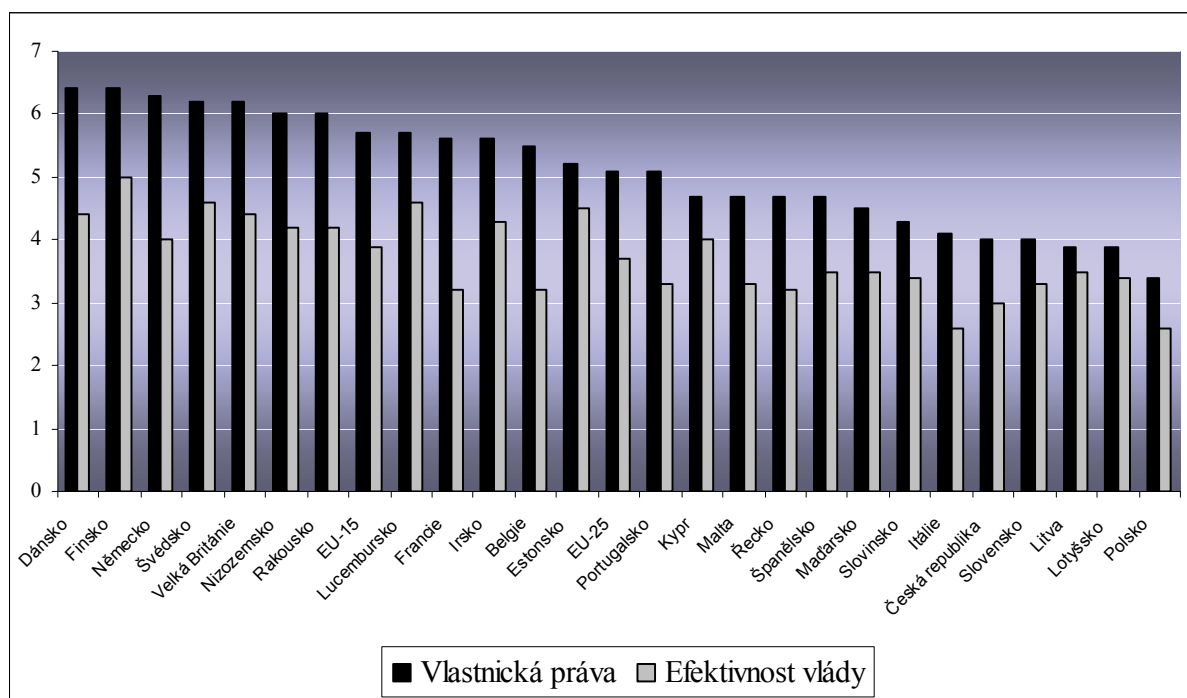
Systém vlastnický práv v jednotlivých zemích je hodnocen z několika hledisek (KADEŘÁBKOVÁ, 2005):

- Kvalita legislativy v oblasti konkurzu a vyrovnání. Hodnotí zejména kvalitu vymezení vlastnických práv v této oblasti a jejich vymahatelnost.
- Kvalita vymezení a ochrana vlastnických práv obecně (včetně vlastnictví finančních aktiv).
- Úroveň ochrany duševního vlastnictví.
- Spolehlivost policejních služeb.
- Nezávislost soudního systému na zájmových skupinách.

I v případě posuzování efektivnosti vládnutí vychází Světové ekonomické fórum z několika dílčích hledisek (KADEŘÁBKOVÁ, 2005):

- Struktura veřejných výdajů a efektivnost jejich alokace, tedy zda směřují tam, kde není statky a služby schopni zajišťovat trh.
- Rozsah regulačního břemene na centrální i lokální úrovni.
- Rozsah informovanosti firem, včetně transparentnosti a srozumitelnosti informací.
- Administrativní překážky provázející počátky podnikání, přičemž důraz je kladen zejména na obtížnost a časovou náročnost předepsaných postupů.

Graf 2: Kvalita veřejných institucí (průměrné hodnoty, rok 2004)

Zdroj: Kadeřábková, 2005, vlastní úprava

Pozice, kterou Česká republika zaujímá v tomto pojetí hodnocení kvality veřejných institucí, se nijak neodlišuje od umístění, jehož dosáhla v hodnocení zpracovaném Světovou bankou. Opět zaujímá jedno z posledních míst z celé EU-25, zejména co se efektivnosti systému vládnutí týče (viz příloha 2) (KADEŘÁBKOVÁ, 2005).

3 TEORIE PRÁVA

Abychom mohli hovořit o kvalitě či efektivnosti práva a právního řádu jako takového, je třeba si nejprve ujasnit, jak je pojem práva teoreticky vymezován, jaká pojetí můžeme rozlišovat a jak se liší jednotlivé právní řády.

3.1 Právo

Obecná teorie práva považuje vymezení pojmu práva za značně problematické (CEPL, 1999). Knapp píše, že odpověď na otázku, co vlastně právo je, se v minulosti snažilo najít bezpočet právních filozofů, čemuž také odpovídá počet různých odpovědí na tuto otázku (KNAPP, 1995). Různá pojetí z nichž definice pojmu práva vychází vyústila v mnohé dlouholeté spory. V současnosti je možné hovořit o tom, že většina autorů existenci různých přístupů nejen připouští, ale též respektuje. Podle Cepla lze v současné právní literatuře rozlišovat tato pojetí práva (CEPL, 1999):

Právní dogmatika

Prvním ze zmíněných přístupů je právní dogmatika. Tento přístup lze charakterizovat jako přístup filologický a u nás v naprosté většině převládající. Právo (legislativa) je sepsáno v zákonech a jiných právních předpisech a tvoří soubor pravidel lidského chování, jejichž nedodržení je sankcionováno státní mocí.

Právně sociologický pohled

Pronikání tohoto specifického pohledu na právo je možné pozorovat i u nás, avšak prozatím pouze na teoretické úrovni. Zdůrazňuje, že není možné akcentovat výhradně legislativu, je důležité zabývat se zkoumáním skutečné realizace práva v životě, jeho interpretací a vynucováním. K takovému zkoumání práva je třeba užít sociologických metod. Tento přístup má původ v americkém právním realismu.

Právně psychologický pohled

V tomto přístupu je zcela opuštěn výhradní pohled na právo jako obsah knih či jako projev společenských vztahů. Právo je také to, co lidé jako právo vnímají. Důležitá jsou tedy ta

pravidla, která lidé znají a jsou ochotni je akceptovat a jednat podle nich, byť podvědomě. *„Dokonce i když si myslí, že jednají svobodně, ve skutečnosti často následují pouze pravidla, která mají internalizována - zvnitřněna; tato pravidla nemusí být vždy rozumná, ba dokonce ani nemusí být v jejich zájmu. Jednání podle svobodné volby bývá tedy ovlivněno tím, co lidé nosí ve svých hlavách.“* (CEPL, 1999)

Bortel v této souvislosti shodně poukazuje na fakt, že většina ekonomických subjektů nepochybně nedisponuje detailní znalostí formálních institucí, přesto zpravidla jedná zcela správně, neboť jejich jednání obvykle vychází z jisté neformální představy jaké formální instituce jsou, případně jaké by být měly (BORTEL, 2005).

Podle Cepla je tedy nutné znát způsoby a cesty, kterými se lidé učí a přijímají jednotlivá pravidla chování. Lidé si pravidla chování osvojují převážně nepřímou cestou (tedy neprávě) zejména prostřednictvím morálky a hodnotových soustav, které si osvojují v procesu výchovy a socializace. *„Hlavním zdrojem poznání práva není tedy ani studium sbírek zákonů a předpisů, ani tzv. právní propaganda či nověji osvěta, nýbrž složitý proces učení se vzorů chování z jasných signálů obsažených v rozhodování státních orgánů. Informace o důsledném vynucování žádoucích norem z jednotlivých případů, veřejné oceňování žádoucích postojů a činů, hodnotová paradigmata ve výchově a vzdělávání, podpora pozitivního klimatu - to jsou nejúčinnější cesty posilování právního vědomí.“* (CEPL, 1999)

3.2 Zdroje práva

Pro právní řády různých právních kultur je typické různé pojetí práva. V oblasti zkoumání zdrojů práva rozlišujeme dva právně-filozofické směry:

Přirozenoprávní teorie

Dle Knappa je pro přirozenoprávní přístup charakteristický dualismus, neboť je v něm rozlišováno právo, které je vytvořeno lidmi (zákonodárstvím) označované jako „právo dané“ a právo nezávislé na daném právu, označované jako „právo přirozené“. Historický vývoj přinesl několik variant přirozeného práva, které odlišně vysvětlovaly zejména původ přirozených práv. Např. dle teleologické koncepce přirozeného práva bylo právo dáno lidské společnosti bohem. Naproti tomu v racionalistické koncepci přirozeného práva předpokládali,

že zdrojem přirozených práv je rozumové chápání (KNAPP, 1995). Přirozené právo je však v současnosti často terčem různých kritik, zejména pro jeho neurčitost, jež značně omezuje předvídatelnost soudních rozhodnutí, která jsou na přirozeném právu založena (ŠEDOVIČ, 2005).

Právní pozitivismus

Pozitivistický přístup je přímým opakem přirozenoprávního přístupu, je veskrze monistický. Hlavním předmětem právní vědy vycházející z právního pozitivismu je poznání obsahu právních norem, nikoli zkoumání vzniku práva a jeho působení ve společnosti, to je ponecháno sociologii (KNAPP, 1995). V tomto přístupu je na rozdíl od přirozenoprávního přístupu kladen důraz zejména na prvek právní jistoty a legalitu (zákonost). Tvorba zákonů a jejich vynutitelnost (významnou součástí práva jsou zde také sankce za nedodržení příkazů) je výhradně v rukou veřejné autority (státu) (ŠEDOVIČ, 2005).

3.3 Prameny práva

Dle Cepla je možné pojem pramenů práva chápat dvojím způsobem a sice v hlubším slova smyslu, který se zabývá původem pravidel lidského chování a ve formálním smyslu, jež rozlišuje konkrétní formy pramenů práva (CEPL, 1999):

- právní předpisy (psané právo)
- právní principy (principy mezinárodního práva)
- právní precedenty (soudcovské právo)
- právní obyčej (zvykové právo)
- normativní smlouvy (závazná paradigmatata)

Je nutné zdůraznit, že pro různé právní kultury je typické nejen užití různých typů pramenů práva, ale také různý význam, který jednotlivým pramenům díky jejich specifičnosti přiřkládají.

Právo České republiky vychází v podstatě z právního pozitivizmu, což významnou měrou ovlivnilo fungování práva v době transformačních změn, ale o tom později. Z této skutečnosti

vyplývá, že pro naši zemi respektive náš právní řád, je charakteristický důraz na význam prvně zmíněného pramene práva, tedy právních předpisů. Další formy pramenů práva dosud nemají v našem právním řádu stabilní pozici, přestože jejich vliv postupně narůstá, zejména pokud jde o právní principy a právní precedenty (ŠEDOVIČ, 2005).

3.4 Právní řád

Knapp definuje právní řád jako uspořádaný systém práva, respektive jako uspořádaný systém prvků právního řádu, tedy právních norem. Základním předpokladem efektivního fungování právního řádu je souladnost a nerozpornost jeho jednotlivých prvků, neboť rozporné právní normy jsou nesplnitelné a nejsou tak schopné efektivního působení. Právní řád je také možné chápat v jeho širším smyslu. V tomto významu zahrnuje rovněž všechny individuální právní akty, jež upravují právní vztahy na určitém území (např. rozsudky soudů) (Právní řád, dostupné z <http://www.cs.wikipedia.org>).

Právní normy právního řádu lze třídit do dvou subsystémů. Toto dělení sice není vyčerpávající, avšak pro potřeby mé práce postačující (KNAPP, 1995):

- *Hmotněprávní normy* - normy tohoto typu vymezují práva a povinnosti adresátů těchto právních norem
- *Procesněprávní normy* - těmto normám se také říká *procedurální pravidla*, neboť stanoví, jakým formálním způsobem (procesem), mohou být uplatněna práva jednotlivých subjektů, případně vynuceno splnění povinností jinými subjekty.

Kontinentální právo můžeme dále rozdělit na dva velké podsystémy, právo veřejné a právo soukromé. Toto rozlišení je možné provádět na základě několika kritérií. Která teorie o kritériu rozlišování je zcela správná, není dodnes jasné. Snad nejvýstižnější je ale teorie vycházející z kritéria postavení jednotlivých právních subjektů (KNAPP, 1995):

- *Právo soukromé* – právní subjekty zde mají rovné postavení (platí zde princip ekvivalence). Základ soukromého práva tvoří právo občanské. Dále sem patří zejména právo obchodní, právo pracovní a právo rodinné.
- *Právo veřejné* – subjekt práva, který v právní vztahu vystupuje jako silnější, je zde nadřazen druhému (platí zde princip subordinace). Základ veřejného práva tvoří právo ústavní. Dále sem patří zejména správní právo, finanční právo, právo sociálního zabezpečení a trestní právo.

Právo je možné třídit na řadu právních odvětví, přičemž některá spadají do subsystému práva veřejného a některá do subsystému práva soukromého. Avšak existují i právní odvětví, která nelze jednoznačně přiřadit k jednomu z výše zmíněných subsystémů. Tato právní odvětví jsou označována jako *smíšená* neboli hybridního charakteru (např. živnostenské právo) (KNAPP, 1995).

Doposud jsem se zabývala a vycházela z předpokladů platných pouze pro právo vnitrostátní, ale je třeba zde také upozornit na existenci práva mezinárodního, neboť díky silícím integračním a globalizačním tendencím stále nabývá na významu. Proto aby můj výčet různých členění práva byl úplný, je třeba jej doplnit o následující (KNAPP, 1995):

- *Právo vnitrostátní* – toto právo se vyznačuje teritoriální vázaností, je tedy vytvářeno určitým státem a je platné, kromě výjimek stanovených tzv. kolizními normami, na území daného státu pro všechny obyvatele tohoto státu.
- *Právo mezinárodní* – vzniká dohodou dvou a více států, respektive vznikem mezinárodních smluv dvoustranného (bilaterálního) či mnohostranného (multilaterálního) charakteru. Veřejné (veřejnoprávní) subjekty, ve většině případů státy, jsou subjekty mezinárodních vztahů. Ve významných věcech (ochrana základních občanských práv a svobod) mohou normy mezinárodního práva platit jako vnitrostátní právo státu.

3.4.1 Právní řád České republiky

Právní řád České republiky je tvořen všemi právními normami, které jsou součástí právních předpisů České republiky. Právní předpisy v České republice existují v následujících formách a vyznačují se různou právní silou (Právní pořádek, dostupné z <http://www.portal.justice.cz>):

- *Zákony* - tyto soubory pravidel upravují základní oblasti života člověka a společnosti. Mezi nejdůležitější zákony a také mezi ty, které mají nejvyšší právní sílu, patří zákony regulující nejdůležitější státní záležitosti a lidská práva, tedy Ústava České republiky a Listina základních práv a svobod a jiné, jež jsou označovány jako ústavní zákony a přijímány ve zvláštním režimu. Jejich změna je možná opět pouze ústavním zákonem.
- *Prováděcí (podzákonné) předpisy* – jedná se o vyhlášky ministerstev a ústředních orgánů státní správy a vyhlášky územních samosprávných celků, které jsou vydávány na základě zákonů. Mají nejnižší právní sílu a musejí být vždy v souladu s předpisem vyšší právní síly. Jejich změna či úplné zrušení je možné pouze prostřednictvím předpisu stejné nebo vyšší právní síly.
- *Mezinárodní smlouvy* – stávají se součástí právního řádu její ratifikací prezidentem republiky na základě vysloveného souhlasu parlamentem. Vstupem do Evropské unie platí pro Českou republiku, stejně jako pro ostatní členské země zásada přednosti komunitárního práva a to v případě rozporu národní normy členského státu jak s primárním (zakládací smlouvy), tak sekundárním (nařízení, směrnice) komunitárním právem. Nadřazenost komunitárního práva se tak týká také nejvyšších zákonů České republiky, tedy ústavních zákonů.

3.5 Velké právní systémy

Jak již bylo zmíněno výše, vnitrostátní právo je teritoriálně vázáno, jeho platnost je tedy omezena určitým územím. Právo jednotlivých států se navzájem liší. Přesto však můžeme rozlišit dva historické modely práva, tedy právo kontinentální (románskogermánské) a právo angloamerické (common law). Ačkoliv se právo jednotlivých států světa značně odlišuje, je

prakticky každé z nich přiřaditelné k jednomu z uvedených modelů. Nutno zde zmínit také existenci práva islámského, jež je dalším významným, v historii vytvořeným, modelem. Pojetí islámského práva je značně odlišné, i když v současnosti se aplikuje zejména na otázky vlastnictví, dědictví, atd., přičemž v ostatních právních oblastech bylo v islámských státech přijato právo bývalých metropolí a lze je z tohoto pohledu přiřazovat ke státům s kontinentálním nebo angloamerickým systémem práva (KNAPP, 1995):

Kontinentální systém

Charakteristické pro kontinentální systém je jednoznačná preference psaného práva. Ve vztahu k psanému právu pak mohou existovat i jiné prameny práva (především právo obyčejové) v roli subsidiárních pramenů práva. Úkolem soudce v tomto systému je právo nalézat, ale nevytvářet. Avšak některé země (např. Francie) při utváření práva přikládají rozhodnutím vyšších soudů velký význam, skandinávské země dokonce soudní rozhodnutí považují za subsidiární právní pramen.

Angloamerický systém

Angloamerický právní systém je popisován jako systém soudcovského práva. Na rozdíl od postavení soudce v systému kontinentálním, v tomto systému soudce právo nejen nalézá, ale i vytváří. Nelze se ale mylně domnívat, že tento systém práva se zakládá pouze na soudcovském právu. Je zde možné najít také jiné prameny práva, na významu zde nabývá zejména psané právo. Bortel charakterizuje systém common law jako „řád postavený na širších právních principech a ústní argumentaci před laickými soudci“ (BORTEL, 2005: 15). Pozitivně hodnotí zejména fakt, že v anglosaském světě je etickým normám a zvykům přisuzována důležitá role, čímž se značně odlišuje od římskoprávního pojetí. „Proto v anglosaském světě volná ruka trhu sama najde jakousi rovnováhu i v právní oblasti. Aplikací neoklasických ekonomických nástrojů nelze v římskoprávní tradici dosáhnout okamžitých úspěchů, neboť se nachází v odlišné právní kultuře.“ (BORTEL, 2005: 16)

4 INSTITUCIONÁLNÍ VÝVOJ V ČESKÉ REPUBLICE

4.1 Transformační strategie

Na rozdíl od vývoje v Polsku a Maďarsku v dobách socialistické vlády, nelze v případě Československa hovořit o skutečných hospodářských reformách. Naše výchozí pozice však zdaleka nebyla ve všech směrech nevýhodná. Naše země začínala především s poměrně nízkou zahraniční zadlužeností, relativní makroekonomickou stabilitou, dále disponovala základní infrastrukturou a dlouhodobou průmyslovou tradicí (KUPKA, TŮMA, ZIELENIEC, 1993).

Jak píše Sojka zvolená strategie transformace české ekonomiky vycházela převážně z neoliberalních teoretických koncepcí. Důvodem této volby, přes existenci dalších alternativ, bylo mimo jiné také celkové klima ve společnosti spojené s averzí ke všem „socialistickým“ či „kvazisocialistickým“ myšlenkám a postupům. Přestože vykazovala některé kompromisní rysy, můžeme hovořit o transformační strategii, která v podstatě pocházela z pera Václava Klause a jeho spolupracovníků a byla založena na opatřeních doporučovaných v rámci „Washingtonského konsensu I.“ s několika českými specifickými charakteristikami v podobě kupónové metody privatizace a snahy vytvořit silný národní kapitál (SOJKA, 2000):

- deregulace
- liberalizace cen
- liberalizace zahraničního obchodu
- privatizace
- podpora rozvoje soukromého sektoru
- reforma právního řádu
- restriktivní makroekonomická stabilizační politika

Volba této metody s převažující neoklasickou složkou je často označována jako příliš úzká a zjednodušená, neschopná poradit si se složitostmi a komplikacemi transformačních procesů, neboť pokrývá pouze část transformační problematiky. Opomíjí složky, které jsou skutečným

obsahem transformačních procesů jako adekvátní teorie ekonomického rozvoje a teorie evoluce institucí. Sojka dále charakterizuje ekonomickou transformaci jako proces, který má zahrnovat dvě části a sice: reformu institucí a organizací a vhodnou hospodářskou politiku. Neoliberální koncepce transformační strategie důležitost existence kvalitního institucionálního rámce nedocenila, a tudíž existující institucionálně-legislativní prostředí nemohlo vytvářet podněty k produktivnímu chování jako je práce, podnikání, investování. Neexistence těchto stimulů pak nutně vede ke ztrátě ekonomických zdrojů a rozsáhlému přelévání produktivních zdrojů do spotřeby. Proto problémy v ekonomickém a společenském rozvoji, které dle něho stále pocítujeme, jsou spojeny zejména s neadekvátním institucionálním prostředím.

„Po deseti letech cílevědomého budování kapitalismu v českých zemích jsme dospěli k velmi podivnému typu kapitalistické společnosti, v níž práva soukromého vlastnictví nejsou v některých významných ohledech zaručena. Částečně je tomu tak díky neadekvátním zákonům, absenci právní úpravy v některých oblastech a částečně díky nedostatečnému vynucování zákonů.“ (SOJKA, 2000: 229)

Hare však neshledává problematikým pouze podcenění důležitosti existence kvalitního institucionálního rámce nutného k zajištění bezproblémového fungování tržní ekonomiky ekonomickou teorií, která v té době převládala, hovoříme-li o příčinách nedokonalé fungujícího institucionálního rámce v transformujících se zemích. Některé jeho úvahy a závěry jsou dle mého názoru aplikovatelné také na naši ekonomiku. Mezi dalšími příčinami spatřuje také dle něj mylné přesvědčení o tom, že privatizace je nejlepší cestou k vytvoření nového soukromého sektoru a také odložení bankovní reformy na pozdější dobu. Zmiňuje také negativní vliv žádostí o vstup do Evropské unie na vývoj právního řádu transformujících se zemí, neboť poukazuje na fakt, že vstup do Evropské unie je podmíněn přijetím *acquis communautaire* Společenství, což vyžaduje obrovskou modernizaci institucí a mnohdy také tvorbu zcela nových. Autor si pokládá otázku, zda právě institucionální rámec Evropské unie je tím „pravým ořechovým“ pro tranzitivní země stále setrvávající v zajetí nedokončené hospodářské restrukturalizace. Nicméně neopomíjí také kladný vliv vstupu do Evropské unie, neboť tyto vnější modely institucionální změny se dají snadno kopírovat, tudíž odpadají tranzitivním zemím náklady na učení a minimalizují se tak případné chyby. Navíc jsou schopny účinně působit proti domácím nátlakovým skupinám, jsou-li produktem nějaké formy mezinárodní dohody (HARE, 2005).

4.1.1 Reforma institucí

Odborníci se shodují, že formální i neformální instituce v socialistických zemích jsou naprosto odlišné od institucí existujících ve vyspělých státech, neboť etické hodnoty, které vyznávají vyspělé státy, jsou v přímém protikladu s hodnotami, které tvořily základ socialistického institucionálního systému. Institucionální rámec platný v České republice před rokem 1989 byl zrušen a vznikla tak nutnost vytvořit rámec nový, který bude co nejlépe odpovídat potřebám transformačních změn (KLVAČOVÁ, 2003).

V předcházejícím textu jsem zmínila několik překážek, které by mohli tvorbu kvalitního institucionálního rámce ohrozit. Nyní se ale vraťme do doby bezprostředně po revoluci a pojďme si zrekapitulovat jaké alternativy procesu institucionálních změn se české společnosti těžce poznamenané reálným socialismem dle Mlčocha nabízely (MLČOCH, 2000):

- „*Imitovaná evoluce*“ – toto pojetí evoluce institucí na němž můžeme pozorovat prvky liberalismu a pragmatismu, vychází z inspirace a snahy napodobit tržní instituce vyspělých západních ekonomik, konkrétně všeho co bezproblémově funguje jinde a zjednodušeného předpokladu jejich „univerzálního použití“.
- „*Opakovaná evoluce*“ - přívlastek „opakovaná“ vystihuje nezbytnost návratu k institucím, které u nás byly před znárodněním, konzervativní zastánci tohoto přístupu upozorňují na rozklad základu tržních institucí nejprve během fašismu a poté během dlouholeté vlády reálného socialismu a požadují posunutí pomyslné „startovací čáry“ institucionálního evolucionismu ještě před rok 1948. Od tohoto bodu by pak měl započít vývoj institucí, tak jak jej můžeme pozorovat ve vyspělých ekonomikách ohlédneme-li se do historie. Jejich vývoj by ale měl proběhnout ve zkrácené podobě a rychlejším tempem.
- „*Anticipovaná evoluce*“ – jejím cílem je činit doporučení pro úpravu institucionálního rámce vycházející z kritiky fungování tržních institucí současné kapitalistické ekonomiky. Tento přístup je často označován jako kritický realismus.
- „*Teorie třetí či čtvrté cesty*“ – tato teorie je založena ještě výraznější kritice institucí vyspělých západních zemí a v podstatě je odmítá.

Mlčoch dále cituje proslulá slova Václava Klause, který striktně odmítal přístup kritického realismu a zejména teorie třetí či čtvrté cesty („třetí cesty vedou do třetího světa“), neboť trval na „kapitalismu bez přívlastků“, odmítal tedy tzv. sociálně-tržní hospodářství. Většina autorů české transformační strategie preferovala rychlost transformačních změn, neboť bezprostředně po revoluci nalézala vláda u obyvatel velkou podporu pro radikální reformy i za cenu snížení jejich současné životní úrovně ve prospěch jejího zvýšení v budoucnu (všichni máme v živé paměti bonmot Václava Klause o nutnosti „utahování opasek“). Navíc v té době zanikly staré zájmové skupiny a nové se nestačily ještě koncentrovat (např. JAKLÍN, 2005). Pro vývoj institucí to tedy znamenalo co nejrychlejší vládou provedenou formální změnu především právního rámce, která pak měla nastartovat samovolný selektivní proces, jež předpokládá funkčnost tržního mechanismu včetně iniciativy nových vlastníků. Právě toto rychlé tempo institucionálních změn je mnohými odborníky označováno za kámen úrazu průběhu transformace české ekonomiky a zejména pak celého procesu privatizace.

Někteří autoři obviňují z problematického průběhu transformačních změn liberalismus, avšak Mlčoch se pokouší o jeho obhajobu, když kritizuje podobu, jaké liberalismus nabyl v českém prostředí nikoli liberalismus jako takový a označuje jej přívlastkem „nepochopený“ či „zneužitý“. Ve stejném textu cituje slova někdejšího místopředsedy porevolučního federálního parlamentu Jana Sokola, který jej dokonce označuje za „gangsterský“ (MLČOCH, 2005).

O důslednou obhajobu liberalismu se pokouší také Schwarz, který hovoří o tom, že neselhal liberalismus, ale selhala jeho tehdejší vládní interpretace. Liberální řád totiž v sobě nezahrnuje pouze činy, které vznikají spontánně, ale také pravidla a nutnost jejich vymáhání a v tom spatřuje hlavní problém naší transformace. Liberalismus totiž umožňuje rozvoj společnosti díky rozšiřování svobodné směny a růstu svobodného obchodu, k tomu však nutně potřebuje pravidla a zákony, které budou respektovat vlastnické vztahy a budou vynutitelné. Zejména pak v transitivních zemích je třeba, aby stát řídil prosazování a vynucování zákonů, neboť spontánně se vyvíjející systém sám není schopen důsledný respekt k vlastnictví zajistit (SCHWARZ, 1998).

4.2 Vývoj právního řádu v období transformace

4.2.1 Dědictví socialismu

Šedová píše, že právní řád je jednou z limitujících podmínek úspěšné transformace ekonomiky. Nedostatky naší transformace bývají obvykle spojovány právě s existencí nedokonalého právního rámce, jehož nedostatky se postupem doby stupňovaly (ŠEDOVÁ, 2005). Židek podrobněji rozebírá nevhodnost zděděného právního rámce pro potřeby fungování tržní ekonomiky, neboť právo a celý právní systém byly přizpůsobeny potřebám systému centrálního plánování. V té době navíc soudy řešily jen malé množství sporů mezi jednotlivými subjekty a to v důsledku fungování ekonomického systému na principu centrálního řízení a neexistenci konkurence. Z výše uvedeného je zřejmé, že reforma právního řádu byla naprosto nezbytná (ŽÍDEK, 2005). Tříška hovoří o srovnatelnosti kvality našeho institucionálně-legislativního prostředí v počátečních letech transformace s Rumunskem či Bulharskem (TŘÍŠKA, 2002).

4.2.2 Problémové oblasti vývoje právního řádu

Reforma cestou novelizací

V teoretické části věnované teorii práva jsem definovala, že důležitou vlastností právního řádu je souladnost jeho prvků, tedy právních norem. Se splněním této nutné podmínky má naše legislativa velké problémy, což je fakt, na němž se shoduje většina odborníků. Šedová upozorňuje na časté novelizace vládou předkládaných zákonů a jejich novel, některé předpisy byly novelizovány dokonce několikrát během téhož roku. Příčinou tohoto stavu bylo přijímání zákonů, které byly buď věcně nekvalitní nebo dokonce v rozporu s Ústavou nebo nálezy Ústavního soudu (ŠEDOVÁ, 2005).

Za problematickou lze označit zejména skutečnost, že také právní normy základních kodexů jako je obchodní zákoník, občanský zákoník a další prošly desítkami novelizací, což způsobilo problematickou orientaci adresátů právních norem v tom, která právní úprava je zrovna aktuální, a která již byla zrušena. V první kapitole jsem zmínila, že nutným

předpokladem rozvoje společnosti je stabilita prostředí včetně stabilního institucionálního rámce, konkrétně jsem také upozorňovala na nutnost existence stálé daňové soustavy. Sečteme-li si všechny dílčí novelizace např. zákona o dani z příjmů v období let 1992 – 2004, dostáváme pro naše legislativní tvůrce nelichotivé číslo 67, z toho jen v roce 2000 byl zmíněný zákon novelizován jedenáctkrát a v roce 2004 prodělal dokonce 12 novelizací (blíže např. ŠEDOVI, 2005; ŽÍDEK, 2005). A tímto výčtem bychom mohli pokračovat dále u ostatních zejména pro podnikání důležitých zákonů (např. živnostenský zákon).

Co se týče rozhodování soudů, byla jim v důsledku stálých změn znemožněna tvorba stabilní právní judikatury, takže jejich soudní rozhodnutí mohla být jen stěží předvídatelná. Konstituování právního řádu cestou častých novelizací, většinou jako reakce na nově vzniklé problémy, jež musí být operativně vyřešeny, tak vedlo k naprosté destrukci jednotnosti a vnitřní logické provázanosti právního řádu (ŠEDOVI, 2005).

V rozhovoru, jež měsíčníku Masarykovy univerzity „Muni.cz“ poskytl bývalý předseda Nejvyššího soudu ČSFR a ČR, exministr spravedlnosti a první český veřejný ochránce práv JUDr. Otakar Motejl na otázku, kterou z právních norem právního řádu České republiky by změnil, pokud by to bylo možné, jednoznačně odpověděl, že žádnou. Svoji odpověď odůvodnil tvrzením, že skutečným problémem našeho práva jsou neustálé změny norem, které vyvolávají pocit nejistoty z dlouhodobé budoucnosti. Současně apeloval na to, aby byl tento „legislativní kvál“ na chvíli zastaven a vytvořil se tak prostor pro tvorbu koncepčních řešení, které nebudou pouhou reakcí („záplatou“) na jednotlivé chyby našeho právního systému (MOTELJ, 2005).

Pojetí práva v českém právním systému

Právní řád České republiky vychází zejména z pozitivistického pojetí práva, objevují se však tendence k posilování úlohy práva přirozeného. „*Přirozené právo již nachází své oprávněné institucionální vyjádření v roli Ústavního soudu ČR, prosazuje se i formou respektování některých základních právních principů v realizaci práva.*“ (ŠEDOVI, 2005: 65) Právní kultury vyspělých zemí obvykle vycházejí z různého pojetí práva a tento trend také do značné míry ovlivňuje změny právního řádu naší země v transformační době. Do této oblasti spadá problém utváření právně filozofické doktríny transformace, tedy takové teorie, která bude v požadované míře zahrnovat nejen právněpozitivistické, ale i přirozenoprávní aspekty. Možnost uplatnění přirozeného práva je však omezena existencí několika bariér jako např.

omezené právní vědomí občanů (ŠEDOVÁ, 2005) či dle Munziho obavy ze značné volnosti přirozeného práva a omezenosti jeho akcentu pouze na lidská práva a svobody (MUNZI, 2005).

Kontinuita versus diskontinuita právního řádu

Kontinuita ze své definice znamená nepřetržité trvání, v tomto kontextu pak tedy nepřetržité trvání právního řádu (KUČERA, 2005-2006). Reforma právního řádu České republiky na počátku transformačního období byla na kontinuitě založena. Zde již také narážíme na první rozpor, neboť transformace ekonomiky, je proces založený právě na diskontinuitě, neboť vychází ze zcela odlišných hodnot ve srovnání se socialismem a tato diskontinuita by tak měla být obsažena také v právním řádu. Diskontinuitu v procesu transformace právního řádu měly představovat výše zmíněné dílčí novelizace. K obhajobě volby této cesty, kterou se reforma právního řádu vydala mohou posloužit dvě skutečnosti (ŠEDOVÁ, 2005):

- Evropské kontinentální právo je poměrně stabilní a tudíž ani český právní řád nepozbyl jeho základních rysů a to ani v době socialismu.
- Právní kontinuita se v oblasti veřejnoprávní problematiky nejevila, neboť např. Rychetský hovoří o nemožnosti jednorázového nahrazení stávající soustavy státních orgánů (RYCHETSKÝ, 1998, citováno z ŠEDOVÁ, 2005). Okamžitý přechod pravomocí na samosprávu nebyl možný z důvodů nepřípravenosti obyvatel.

Problémem je dle Šedové volba právní kontinuity zejména v oblasti soukromoprávní, neboť zde zejména na počátku 90. let existoval prostor pro uplatnění tzv. právní diskontinuity tedy převzetí některých zahraničních zákonů. I přes tuto možnost se reforma českého právního řádu v soukromoprávní oblasti vydala cestou právní kontinuity (kromě obchodního zákoníku). Je možné hovořit o tom, že tvůrci reformy nedocenili náročnost tohoto postupu a problémy, jež ho provázejí.

Legislativní počín diskontinuitního charakteru v podobě ústavní novely, kterou byla na jaře 1990 zajištěna nedotknutelnost vlastnictví ovlivnil další změny legislativy ve sféře soukromého práva. *„Tato novela garantovala na ústavní úrovni ochranu a zásadní nedotknutelnost vlastnického práva, specifikovanou v principu stejné ochrany všech forem vlastnického práva a v principu vyvlastnění jen ve veřejném zájmu, na základě zákona a za*

náhradu.“ (ŠEDOVI, 2005: 68) Další kroky reformy legislativy přišly v podobě novely občanského zákoníku z roku 1964 provedené v roce 1991 a vytvoření zcela nového obchodního zákoníku v roce 1992, jehož vznik byl vzhledem k charakteru transformačních změn nezbytný. Mnozí autoři přesto upozorňují, že transformační změny neměly dostatečný právní rámec (ŠEDOVI, 2005). Triska dokonce hovoří o průběhu transformace v „prostředí právního vakua“ (TRÍSKA, 2002, citováno z ŽÍDEK, 2005).

Zmíněná novela občanského zákoníku z roku 1991 sice obsahovala diskontinuitní prvky, které obnovily mnohé liberální hodnoty (ŠEDOVI, 2005), avšak měla být pouze dočasným řešením předcházejícím celkové rekodifikaci občanského práva. Ve skutečnosti tato reformní cesta *„významně přispěla ke konzervaci dosavadní koncepce socialistického právního systému v soukromoprávní oblasti a v různých směrech a k uchování ideologických stereotypů vlastních socialistickému občanskému právu“* (ELIÁŠ, ZUKLÍNOVÁ: 4). Od své první novely prodělal občanský zákoník množství dalších novelizací a i přesto si i *„... nadále zachovává funkci, systematické i obsahové pojetí, které v zásadě odpovídá koncepčním přístupům socialistické legislativy“* (ŠEDOVI, 2005: 69). Např. uplatňování principu rovného postavení v majetkových právních vztazích v zásadě neodpovídá novému pojetí vlastnictví, neboť to ve skutečnosti vychází z principu autonomie vůle. Nutno podotknout, že problém určité kontinuity s právním řádem platným v dobách hluboké totality, se netýká pouze tohoto kodexu. Mezi dalšími zákoníky, z nichž většina pochází prakticky z 60. let jmenujme občanský soudní řád, trestní zákon, zákoník práce, zákon o rodině a další (ŠEDOVI, 2005).

Ani po revoluci zcela nově vytvořený obchodní zákoník, nelze označit za český legislativní úspěch, neboť ani on nebyl schopen díky mnoha nedokonalostem odolávat novelizačním tlakům, a to i přes původní očekávání, že bude představovat správné a definitivní řešení. Stejně jako u ostatních právních kodexů bylo díky celé řadě příčin (nutnost harmonizace s právem EU, subjektivní omyly, časový tlak, atd.) nutné obchodní zákoník postupně novelizovat. Přestože teorie socialistického hospodářského práva byla odborníky jednoznačně odmítnuta, jisté specifické rysy tohoto pojetí (vysoký stupeň právního formalismu, nepřiměřené množství veřejnoprávních prvků) můžeme najít i v obchodním zákoníku. Právní úprava obchodního práva je tak příliš rozsáhlá a příliš formalizovaná, přičemž za příčinu prvně zmíněné charakteristiky lze označit také neschopnost občanského zákoníku reagovat na společenské změny (Návrhy zákonů, dostupné z <http://portal.justice.cz>).

Právní řád jako podmínka úspěchu transformace

Právo musí reagovat na „potřeby“ transformační strategie a vytvářet jí takové legislativní zázemí, které bude umožňovat nejen hladký průběh transformačních změn, ale také vytvářet podmínky pro efektivní fungování nově vytvořeného systému založeného na tržních principech. To jestli je právo schopno tuto funkci efektivně plnit, ovlivňují dva faktory (ŠEDOVÁ, 2005):

- Do jaké míry vymezuje příslušná ekonomická teorie podmínky vlastnického chování subjektů (např. FUCHS, 2003) a do jaké míry se jí určené podmínky stávají zdrojem pro formulování kritérií pro odpovídající obsah právních norem.
- Jaká forma hospodářsko-politické strategie byla v dané transformující se zemi zvolena a nakolik tato strategie akcentuje význam práva v ní.

Zvolenou transformační strategií a úlohou práva v ní jsem se již podrobněji zabývala v předcházející části. Cílem transformačních kroků měl být vznik a efektivní fungování soukromovlastnických vztahů. Prostředkem dosažení tohoto cíle měla být privatizace. Fuchs poukazuje na hlubší význam tohoto procesu, jež je mnohdy chápán jako „*pouhý převod výrobních či jiných hospodářských jednotek z vlastnictví státního do rukou fyzických či právnických osob*“ (FUCHS, 2002: 49). Právě nedocenění skutečného významu soukromého vlastnictví hospodářskou politikou lze označit za příčinu existence neadekvátního právního rámce průběhu procesu privatizace. Šedová dále hovoří o tom, že takto pojatá strategie nevytvářela vhodné stimuly mobilizaci všech sil právního řádu a působila na něj spíše demotivačně. „*Přeměny právního řádu jen pozvolna začleňovaly diskontinuitní prvky do předchozí právní úpravy a uchovávaly tak v právním rámci zcela odlišný hodnotový systém, než který byl v obecné rovině sledován transformací ekonomiky (nastolení soukromého vlastnictví a adekvátní výkon vlastnických práv).*“ (ŠEDOVÁ, 2005: 73)

Pozitivním efektem tohoto vývoje je osobní zkušenost České republiky s platností teze: „*hospodářský systém může dosahovat nejvyšší efektivnosti potud, pokud mu odpovídá určitý institucionální rámec*“ (ŠEDOVÁ, 2005: 74), což se stalo podnětem k identifikaci a dalšímu zkoumání vzájemných souvislostí transformačních neúspěchů s problematickým vývojem našeho právního rámce.

Soudnictví

V období socialismu soudci ve skutečnosti nepředstavovali nezávislou soudní moc, nýbrž byli součástí těžkopádného byrokratického aparátu výkonné moci. Bezprostředně po revoluci bylo zřejmé, že naše soudnictví vyžaduje zásadní reformu, zejména co se týče nezávislého postavení soudců. Vydáním řady předpisů tak byla zavedena jejich nepřeložitelnost, doživotní jmenování a další instituty garantující nezávislost soudů a jejich představitelů (KNOT, 2003).

Také Urban hovoří o nutnosti existence efektivního nestranného a nezávislého soudního systému pro ekonomiku založenou na svobodném trhu. Naše soudnictví v počátcích transformace uvedené podmínky jen stěží splňovalo, neboť soudní systém působil velice nepružně, nebyl zvyklý na nezávislost a disponoval značně omezenými znalostmi o legislativě volného trhu (URBAN, 2005).

Dle Knota s sebou přechod na tržní ekonomiku přinesl také nutnost řešit podstatně větší počet případů ve srovnání s dobami socialismu, přičemž absorpční schopnost soudů stagnovala, případně mírně vzrostla. Příčinu tohoto vývoje můžeme hledat ve značné počáteční nezkušenosti soudců, umocněné již zmíněnou neustálou se měnící legislativou, která mohla značně ztěžovat orientaci v aktuálně platných právních předpisech i odborníkům. Problematicky se jevil také nízký počet soudců, který ale postupně narůstal. V budoucnu se ale očekával postupný růst výkonnosti soudů v důsledku provedených reforem, rostoucího počtu soudců a efektivnějšího zpracovávání informací díky rozvoji informační technologie.

Proti pozitivnímu očekávání hovoří vývoj počtu případů ve srovnání s vývojem počtu soudců v letech 1991 – 2003, kdy např. na krajských soudech došlo k růstu počtu soudců o 126,6 %, zatímco počet vyřízených případů vzrostl pouze o 71,4 %. Je samozřejmě možné, že značná neefektivita soudů byla způsobena zejména problematikým vývojem v počátcích transformace, nicméně stagnace efektivity jejich práce (v případě krajských soudů dokonce pokles efektivity) je zřejmá i v časové řadě, jejímž základem bude rok 1995, jež je dle autora možné označit za rok, v němž je postavení a úloha justice v podstatě stejná jako v současnosti. Z uvedeného vyplývá, že efektivita práce soudů má ještě poměrně značné rezervy (KNOT, 2003).

4.2.3 Vliv Evropské unie na vývoj právního řádu České republiky

Podle Klvačové je jednoznačně pozitivním vlivem vstupu České republiky do Evropské unie podpora tvorby stabilního a předvídatelného právního prostředí v naší zemi, neboť přes veškeré výhrady k evropské legislativě, převyšuje právní prostředí Evropské unie tuzemské právní prostředí nejen svou kvalitou, ale i stabilitou a předvídatelností. V tomto směru se Evropská unie stává jednoznačným přínosem všem ekonomickým subjektům operujícím na českém trhu v podobě (KLVAČOVÁ, 2002):

- snížení transakčních nákladů díky sjednocení pravidel pro chování podnikové sféry.
- působnosti ustálených, historicky prověřených norem chování oproti obsahu tzv. institucionálního provizoria, jež tvořilo rámec ekonomické transformace.

Dle autorky existuje celá škála přínosů implementace *acquis communautaire* do českého právního řádu, avšak pro potřeby této práce postačí charakteristika přínosu tohoto procesu pro kvalitu ochrany vlastnických práv.

Ochrana vlastnických práv je nesmírně důležitou, ale také nesmírně obtížnou záležitostí a to i v zemích charakteristických spjitým historickým vývojem, jejichž institucionální prostředí není zatíženo dědictvím reálného socialismu. Stále rafinovanější způsoby omezování vlastnictví a zcizování vlastnických práv vyvolávají potřebu stálého zdokonalování legislativy v této oblasti, na národní i nadnárodní úrovni. Porušování vlastnických práv má ve vyspělých zemích nejčastěji charakter „podivných“ operací na kapitálovém trhu.

Přestože Česká republika ve věci implementace *acquis* podnikla rozsáhlé pozitivní změny v oblasti ochrany vlastnických práv především úpravou obchodního zákoníku a zákona o cenných papírech, jež na kapitálovém trhu vedly k růstu transparentnosti, spravedlnosti a posílení práv a ochrany akcionářů, je nedostatečná kvalita ochrany vlastnických práv v České republice stále hlavní vadou na kráse celého institucionálního rámce (KLVAČOVÁ, 2002). Tato skutečnost vyplývá i z hodnocení našeho institucionálního rámce mezinárodními organizacemi (viz výše).

Někteří odborníci také upozorňují na fakt, že implementace *acquis* do českého právního řádu je v některých oblastech spojena se značnými komplikacemi. Např. Šedová zdůrazňuje, že zejména v oblasti soukromoprávní úpravy vedl proces harmonizace s právem Evropské unie mnohdy dokonce ke znásobení stávajících problémů, a tedy nelze hovořit o tom, že by implementace evropského práva přinesla očekávané efekty. (ŠEDOVÁ, 2005, s. 69).

Značně problematicky se tento vývoj jeví v oblasti právní úpravy ochrany spotřebitele. Právní úprava této oblasti je sama o sobě značně složitá, neboť musí pokrýt celou řadu témat (uzavírání spotřebitelských smluv, spotřebitelských úvěrů, elektronický obchod a další). Problém takovéto fragmentace právní úpravy v této oblasti je dále umocněn tzv. minimální harmonizací, na níž je komunitární spotřebitelská úprava založena. Pojem minimální harmonizace znamená, že minimum pro implementaci tvoří pravidla obsažená v komunitárním právu, přičemž jednotlivé státy mají dále možnost přijmout pravidla ještě přísnější, přesahující její rámec. Obě zmíněné skutečnosti tak vedou k vzniku bariér pro spotřebitele i výrobce v důsledku existence různé právní úpravy na jednotném vnitřním trhu. Z těchto důvodů bylo v roce 2005 zahájeno přezkoumání funkčnosti spotřebitelských směrnic v praxi, jež by následně mělo vést k přijetí patřičných opatření v podobě nalezení odpovídajícího přístupu k regulaci ochrany spotřebitele na úrovni Evropské unie. Celý proces by měl být dokončen v roce 2009 (KNOBLOCHOVÁ, 2006).

4.3 Vnímání kvality práva a právního řádu občany

„Pro zjednodušení můžeme základní principy právního státu přirovnat ke kterékoliv moderní kolektivní hře na profesionální úrovni. Aby taková hra dávala smysl, musí existovat její jasná pravidla, včetně rozměrů hřiště, a ochota hráčů taková pravidla dodržovat. Aby ale byli hráči ochotni pravidla dodržovat, musí být přesvědčeni, že dávají smysl, že jsou spravedlivá, a že jsou vynutitelná. Je tedy zapotřebí nejen férového rozhodčího, ale musí existovat i alespoň nějaká možnost se odvolat proti evidentně špatným rozhodnutím. Zároveň musí existovat i důvěryhodné instituce, které pravidla hry stanovují a vybírají rozhodčí. Pouze pokud hráči věří, že takové instituce jsou nejen spravedlivé ale i kontrolovatelné, mohou cítit, že hra dává smysl.“ (PEHE, 1998)

Je zřejmé, že „prostý“ občan pokud není současně právníkem, nemá pravděpodobně téměř žádné povědomí o problematice pojetí práva v českém právním řádu, nebo snad problémech jeho vývoje založeného na kontinuitě či diskontinuitě. To ale jistě neznamená, že nejsme schopni si na kvalitu institucionálního prostředí vytvořit vlastní názor z důvodů absence právního vzdělání, nebo že naše jednání vůbec nedeterminuje. Pojdme si nyní zrekapitulovat, které problémy bezprostředně s kvalitou právního řádu související nás ovlivnily a stále ovlivňují.

4.3.1 Nepřehlednost a nesrozumitelnost právního řádu

Člověk, jehož hlavním zdrojem obživy není právo, nemůže být schopen se v takto složitém systému správně orientovat. Jejich složitá konstrukce a zejména časté novelizování již novelizovaného, problémy, jež se netýkají pouze kodexů určených profesně či organizačně specializovaným skupinám obyvatel, ale i obecných pravidel pro podnikání a závazků vůči státním orgánům včetně daní, nemohou v žádném případě vést k alespoň základní znalosti právního systému. Dále velké množství vyhlášek a nařízení, mnohdy protichůdné a rozporuplné zákony, to vše značně omezuje schopnost orientace samotným úředníkům, a tak je možné se setkat s mírně odlišným daňovým systémem na každém finančním úřadě. Tento stav vede k alarmující skutečnosti, že většina zejména drobných podnikatelů tak, aniž by o to usilovala, porušuje více či méně zákon, neboť pro značnou nepřehlednost a nesrozumitelnost se snaží sledovat jen ty jeho existenci nejvíce ohrožující věci, tedy daně, případně ještě bezpečnost práce (CNEMO, 2004).

4.3.2 Neefektivnost soudů a nespokojenost s jejich rozhodnutími

Tříška upozorňuje, že charakteristické rysy našeho soudnictví jsou v ekonomii označovány jako „dokonalý monopol“. Každý monopol, nejen ten ekonomický má pak devastující dopady na společnost. U nás do posledního detailu dotažený požadavek nezávislosti soudů vybízí k úvahám o efektivnosti našich soudů a rozhodnutí jejich představitelů. Autor poukazuje na tři typicky monopolní rysy, jimiž je naše soudnictví charakteristické (TŘÍŠKA, 2003):

- soudci jsou doživotně jmenováni a jsou tedy prakticky neodvolatelní
- v nejvýznamnějších záležitostech řídí sami sebe
- spotřebitelé jejich služeb (občané) nemají žádnou možnost volby, kdo jim tuto službu poskytne.

Stupeň nezávislosti našich soudů je tak vysoký, že efektivnost jejich činnosti je prakticky závislá na morálních vlastnostech jejich představitelů. Je naprosto nepravděpodobné, že z velkého počtu kandidátů bude vybrán právě ten, jež je tím nejvhodnějším pro výkon takové funkce, co se nejen vzdělanosti, ale též morálních vlastností týče. I přes splnění tohoto požadavku, pravděpodobně nebude tento „poslední spravedlivý“ schopen dlouho plavat proti proudu v systému jež funguje značně neefektivně. Nabízí se otázka o jakou formu nezávislosti se jedná a zejména na kom či na čem naše soudy skutečně nezávislé jsou.

Jaké možnosti má v tomto systému „prostý občan“ coby zákazník soudů? Prakticky žádné, neboť v případě nespokojenosti zde neexistuje žádná možnost „exitu“, tedy vyhledání služeb konkurence, neboť konkurence zde neexistuje. V případě nespokojenosti se službami soudů, může účastník soudního řízení podat stížnost (TŘÍSKA, 2003). O efektivitě této metody protestu zde můžeme dále polemizovat, neboť stížnosti na postup soudů v České republice vyřizují orgány státní správy soudů, tedy předsedové a místopředsedové jednotlivých soudů, tedy také soudci a Ministerstvo spravedlnosti. Pro názornost se podívejme, kolik z celkového počtu stížností bylo těmito orgány uznáno důvodnými (Tabulka 3).

Tabulka 3: Stížnosti na postup soudů v ČR (rok 2002, 2005)

	Celkem v roce 2002	Podíl přímo vyřízených stížností	Celkem v roce 2005	Podíl přímo vyřízených stížností
Počet došlých stížností	5059		5597	
Z toho přímo vyřízeno	4099		4675	
Z přešetřených a vyřízených stížností byly				
na průtahy v řízení:	2899	100,0%	3201	100,0%
- důvodné	777	26,8%	559	17,5%
- částečně důvodné	269	9,3%	242	7,6%
- nedůvodné	1853	63,9%	2400	75,0%
na nevhodné chování soudních osob:	526	100,0%	491	100,0%
- důvodné	44	8,4%	31	6,3%
- částečně důvodné	33	6,3%	19	3,9%
- nedůvodné	449	85,4%	441	89,8%
na narušování důstojnosti řízení:	47	100,0%	37	100,0%
- důvodné	6	12,8%	2	5,4%
- částečně důvodné	6	12,8%	3	8,1%
- nedůvodné	35	74,5%	32	86,5%
jiné důvody:	287		612	
soudy nevykázáno	117		106	
Nesouhlas s vyřízením stížností bylo	223	100,0%	228	100,0%
- důvodných	14	6,3%	4	1,8%
- částečně důvodných	26	11,7%	12	5,3%
- nedůvodných	183	82,1%	212	93,0%

Zdroj: Zprávy a publikovaná rozhodnutí soudů, dostupné z <http://portal.justice.cz>, vlastní úprava

Celkový počet stížností neustále roste. Dle očekávání byla v obou sledovaných letech drtivá většina stížností na postup soudů uznána nedůvodnými. Můžeme si všimnout, že procentuální podíl nedůvodných stížností se v roce 2005 přibližuje hranici 90 %. Snad trochu příznivěji vyhlíží výsledky vyřízených stížností týkajících se průtahů v řízení, neboť podíl nedůvodných stížností dosahuje „pouhých“ 75 %.

Urban upozorňuje na alarmující skutečnost, která vyplývá z výzkumů veřejného mínění provedených v roce 1999, jež ukázaly, že přibližně 65 % českých občanů nevěří soudům. Na toto „institucionální vakuum“ v podobě nedostatku donucovací moci, pak společnost reaguje vytvořením soukromých mechanismů na ochranu vlastnických práv a vymáhání pohledávek, jejichž častým vedlejším projevem je násilí a mafiánské metody (na tuto skutečnost upozorňuje také Hare, viz kapitola 2) (URBAN, 2005).

Z uvedeného vyplývá, že rozsáhlé reformní kroky našeho soudnictví jsou více než nutné, avšak Tříška upozorňuje, že ve většině případů v podstatě neproveditelné. „*Obor sám sebe konstitoval do podoby absolutního a neodvolatelného monopolu, který má všechny pravomoci a žádnou odpovědnost...vyjednávací síla soudců je dnes natolik silná, že se ve skutečnosti stali nedotknutelnými (a ani se tím netají).*“ (TŘÍŠKA, 2003)

5 EKONOMICKÁ AKTIVITA DOMÁCNOSTÍ

5.1 Role domácností v ekonomice

Významný podíl na ekonomickém růstu mají především v roli spotřebitelů, neboť jejich výdaje na konečnou spotřebu jsou součástí výkonu ekonomiky. Ve struktuře HDP měřeného výdajovou metodou představuje spotřeba domácností nejvýznamnější položku, přičemž v České republice činí přibližně 60 %. Přesto na ně nelze pohlížet pouze jako na spotřebitele, neboť jsou též účastníky trhu práce. Zdrojem jejich příjmů nemusí být nutně závislá činnost, neboť mohou též působit jako osoby samostatně výdělečně činné respektive jako majitelé malých firem, které vlastní jako fyzické osoby (DUBSKÁ, 2005). Na dalších řádcích soustředím svoji pozornost zejména na rozhodování domácností o rozdělení jejich příjmů na spotřebu a úspory a pokusím se identifikovat faktory, které jejich chování ovlivňovaly.

Příjem domácností je vymezován jako hrubý disponibilní důchod, jež je součtem běžných příjmů domácností (mzda, přijaté úroky, sociální dávky a další) sníženým o běžné výdaje domácností (daně, odvody pojistného a další). Každá domácnost rozhoduje o tom, jak svůj disponibilní důchod vynaloží, tedy jaká jeho část se stane zdrojem financování spotřeby a jaká část bude uspořena (VLADOVÁ, 2005). Jejich úspory jsou zdrojem financování investic do fixních aktiv. Dosahovaná míra hrubých úspor domácností je významnou makroekonomickou veličinou, neboť teorie růstu považuje domácí úspory za podmínku zdravého ekonomického růstu (DUBSKÁ, 2005).

5.2 Stín socialismu

Dle Večerníka na počátku transformace, jak již bylo zmíněno byli lidé ochotni přistoupit na přechodné snížení jejich životní úrovně a přizpůsobit se měnícímu se ekonomickému a sociálnímu prostředí. Přejít od jednoho systému k druhému v sobě nezahrnoval pouze změnu ekonomických a politických struktur, ale i sociálních a psychologických. Tyto struktury jsou zatíženy ekonomickým a morálním odkazem minulosti, jež ve většině případů značně komplikuje úspěšnost přeměny reformní společnosti.

„Domácnosti fakticky představují aktivní, dynamické a flexibilní aktéry celého procesu tržního přizpůsobení a úspěch společenské transformace závisí velkou měrou na jejich cílené i spontánní aktivitě odehrávající se na trhu práce, v neformální ekonomice, na spotřebitelském trhu a v dalších oblastech ekonomického a sociálního života.“ (VEČERNÍK, 1998: 178)

Domácnost lze označit za velice stabilní jednotku, neboť je prakticky nemožné, aby rodina jako celek zcela zbankrotovala. Přes jejich důležitou roli v transformaci jim v praktické politice a výzkumu nebyla věnována dostatečná pozornost. Nahlíželo se na ně jako na jednotky příliš malé, slabé a zdánlivě bezbranné.

5.3 Determinanty spotřeby a úspor

Výdaje na spotřebu jsou závislé především na úrovni důchodu a jeho identifikaci. Není tedy možné uvažovat pouze vliv výše zmíněného disponibilního důchodu, je třeba vnímat též působení dalších faktorů a nejen těch čistě ekonomických, které rozhodování o úrovni spotřeby domácností respektive jejich výdajů na spotřebu ovlivňují (FUCHS, 2003):

5.3.1 Ekonomické faktory

- *Permanentní důchod*, jež bývá definován jako dlouhodobý důchodový trend (FUCHS, 2003). Milton Friedman, autor hypotézy permanentního důchodu označuje hlavní determinantou spotřebitelského chování permanentní důchod a odlišuje ho od důchodu v běžném období, když tvrdí, že rozhodování spotřebitele se řídí spíše průměrem minulých, současných a budoucích důchodů, než skutečným důchodem v běžném období (JANÁČEK, 1999). Tato koncepce předpokládá stabilitu chování spotřebitelů, když říká, že spotřebitelé nereagují na důchodové impulsy vždy stejně, neboť pouze jsou-li domácnosti přesvědčeny, že se jedná o stálou změnu respektive růst důchodu, pak zvyšují spotřebu úměrně růstu důchodu, zatímco hodnotí-li změnu důchodu jako dočasnou, bude mezní sklon ke spotřebě vykazovat nízké hodnoty (FUCHS, 2003).
- *Bohatství*, které je označováno za hlavní determinující veličinu v hypotéze životního cyklu zpracované autorským kolektivem vedeným Frankem Modiglianem (spolu s A.

Ando a F. Brumbergem). Časový horizont podle nějž se spotřebitelé rozhodují je dle autorů této teze celý život, v němž spotřebitel využívá bohatství k vyvážení nepravidelností v důchodových příjmech. Zvýšení důchodu, které současně zvýší celkové životní zdroje, zvýší spotřebu proporcionálně právě k růstu těchto zdrojů (JANÁČEK, 1999).

- *Ostatní ekonomické faktory* také významně působí na rozhodování spotřebitelů o tom, zda svůj důchod vydají na spotřebu nebo uspoří. Patří sem zejména úroveň cenové hladiny, která ovlivňuje reálnou hodnotu peněžních zůstatků domácností, a tím i jejich spotřební výdaje. Míra inflace také spoluurčuje reálné výnosy z úspor, neboť rostoucí míra inflace reálné výnosy z úspor snižuje. Na pokles motivace spořit může působit i vysoká úroveň sociálního zabezpečení (FUCHS, 2003). V neposlední řadě je chování domácností ovlivněno mírou zdanění, neboť např. růst daní z příjmů vede k poklesu spotřebních vydání a snižuje tak agregátní poptávku, tedy výkon ekonomiky, naopak daňové snížení je stimulem agregátní poptávky (SCHILLER, 2004).

5.3.2 Faktory neekonomického charakteru

Svým vlivem na rozhodování domácností o použití jejich disponibilního důchodu za faktory čistě ekonomickými nikterak nezaostávají. Rozdělení disponibilního důchodu a tedy vzájemná proporce mezi spotřebou a úsporami může mít mnohé psychologické a sociologické podněty. Můžeme sem zahrnout například věkovou strukturu obyvatelstva, či změnu psychologického postoje k dluhu (VLADOVÁ, 2005):

- *Změna postoje k dluhu.* Využití úvěrů, umožňuje domácnostem zvýšit spotřebu v současnosti, avšak v budoucnu se nutnost splácet dluhy stává determinantem další spotřeby. V tomto kontextu závisí spotřebitelské chování také na dostupnosti úvěrů a jejich nákladech (úrok) (SCHILLER, 2004). Většina domácností zejména v postsocialistických ekonomikách nebyla zvyklá tuto možnost využívat, avšak postupně je možné pozorovat změnu trendu projevující se pozitivnějším postojem domácností k dluhu. Stiller a Pašaličová upozorňují na makroekonomický význam růstu úvěrového financování, neboť dluhové financování domácností zvyšuje

prostřednictvím růstu spotřebních výdajů výkon ekonomiky a má tak pozitivní vliv na ekonomický růst (PAŠALIČOVÁ, STILLER, 2004).

- *Očekávání*, týkající se celkové a především příjmové ekonomické situace sehrává svoji roli při rozhodování domácností o spotřebě, neboť jak píše Vladová sklon ke spotřebě vykazuje růstovou tendenci zejména v období, kdy se domácnosti necítí být ohroženy budoucím vývojem (VLADOVÁ, 2005).
- *Institucionální prostředí*. Stabilita a zejména kvalita institucionálního prostředí bývá mnohdy opomíjeným faktorem, přestože instituce jak formálního tak neformálního charakteru jsou významnou limitou efektivního chování. Jak jsem již uvedla výše, musí existovat jasně stanovená, smysluplná, spravedlivá a vynutitelná pravidla, aby byli jednotliví účastníci trhu včetně domácností přesvědčeni, že jejich dodržování je tou nejlepší cestou, jak co nejefektivněji alokovat své zdroje. Růst spotřebních výdajů sice nesporně stimuluje růst agregátní poptávky a zvyšuje tak výkon ekonomiky, ale podmínkou zdravého a trvale udržitelného ekonomického růstu je také dosahování vysoké míry domácích úspor a investic (viz výše). Podmínkou dostatečné motivace domácností spořit či investovat je nejen dostatečný důchod a existence konkurenčního prostředí, kde si je možné vybrat z velkého množství finančních institucí a jejich produktů, ale též přiměřená ochrana jednotlivých účastníků finančního trhu a jejich vkladů a investic. Jednotliví aktéři tedy musí být přesvědčeni o pevném institucionálním zakotvení svých práv a jejich případné vymahatelnosti. Kvalita práva a právního řádu je tak jedním ze stimulů efektivní alokace zdrojů. Do jaké míry tuto funkci plní v našich podmínkách jsem se zmínila již v předcházejících kapitolách.

5.4 Spotřeba domácností

Dle Vladové lze v uplynulém období zhruba dvaceti let nejen v České republice a ostatních tranzitivních zemích, ale ve většině zemí OECD, v sektoru domácností pozorovat permanentní růst sklonu ke spotřebě na úkor sklonu k úsporám. Mezní sklon ke spotřebě vyjadřuje sklon spotřební funkce, tedy jaká změna spotřeby připadá na jednotkovou změnu

důchodu (FUCHS, 2003). Tento trend je možné pozorovat dokonce v zemi, pro niž je vysoká míra spotřevy typická, tedy v Japonsku.

V tranzitivních ekonomikách je tento vývoj často vysvětlován nutností domácností dohnat hluboký propad spotřeby spojený s počátkem transformačního procesu v devadesátých letech. Délka procesu dohánění úrovně spotřeby před rokem 1989 je ovlivňována nejen výchozí úrovní spotřeby a faktory administrativního charakteru jako rychlost liberalizace a deregulace cen, ale též na očekávání budoucího vývoje obyvateli. Právě v závislosti na různých podmínkách v jednotlivých transformujících se zemích spotřeba domácností dosáhla předtransformační úrovně za odlišně dlouhé období. Předlistopadové úrovně spotřeby domácností v reálném vyjádření bylo v České republice dosaženo v roce 1995, zatímco například na Slovensku až v roce 2002 (VLADOVÁ, 2005).

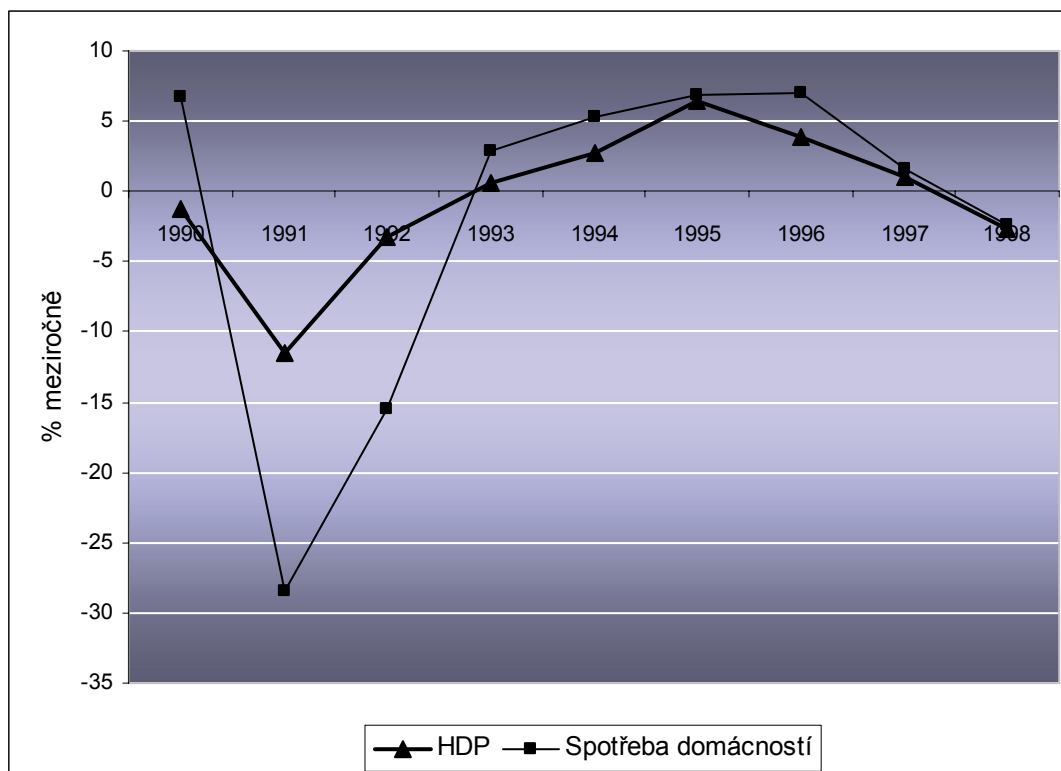
5.4.1 Vývoj spotřeby v období transformace

Vývoj spotřeby domácností prošel v průběhu transformačního období několika odlišnými etapami. Janáček chování domácností dokonce hodnotí jako „podivné“, neboť spotřeba domácností vykazovala v průběhu hospodářského cyklu mnohem větší volatilitu ve srovnání s volatilitou výstupu. Mnoho empirických studií přitom označuje spotřebu jako nejméně volatilní a tedy poměrně stabilní složku HDP (JANÁČEK, 1999).

Zde je však na místě zeptat se, do jaké míry jsou tyto předpoklady platné pro ekonomiku jako je Česká republika, tedy ekonomiku procházející transformačním procesem z centrálně řízeného hospodářství na hospodářství tržní. Macháček upozorňuje, že v převážné většině rozvojových či transformujících se ekonomik je možné pozorovat převis volatility spotřeby nad volatilitou výstupu (MACHÁČEK, 2001).

To že vývoj spotřeby domácností a HDP se zcela odlišoval od závěrů teorie vycházející z dat platných pro vyspělé ekonomiky je patrné zejména na počátku transformace. V grafu (Graf 3) můžeme tento „podivný“ vývoj spotřeby ve sledovaném období pozorovat. Volatilita spotřeby jednoznačně převyšuje volatilitu HDP (JANÁČEK, 1999).

Graf 3: Podivné chování spotřeby

Zdroj: Janáček, 1999, vlastní úprava

Období 1990 – 1992

Dle Janáčka bylo chování domácností zejména v období počátků transformace silně poznamenáno psychologickou nejistotou a obavami z možných dopadů transformačních kroků a chystaného rozdělení československého státu a měny. V roce 1990 došlo k obrovskému nárůstu spotřeby domácností a tomu samozřejmě odpovídajícímu poklesu úspor a to zejména díky, již několikrát zmíněné liberalizaci cen, která byla ohlášena k 1. 1. 1991. Snížení míry úspor bylo zapříčiněno také skutečností, že se lidem otevřela dříve nepředstavitelná možnost volně cestovat. Obrovské nákupy zejména průmyslového zboží z druhé poloviny roku 1990 lze doslova označit za nákupní horečku. Hlavně spotřebitelé, jejichž věk se blížil důchodovému, preferovali okamžitou spotřebu, neboť nedůvěřovali zlepšení trhu po liberalizaci cen (JANÁČEK, 1999).

Dle Vavřejnové a Moravčíkové byl v dalších letech po výrazné preferenci spotřeby před úsporami, jež byla charakteristická pro období očekávání cenové liberalizace, patrný opačný trend, tedy snížení průměrného sklonu ke spotřebě v reakci na klesající reálné příjmy. (VAVREJNOVÁ, MORAVČÍKOVÁ, 1997). Navíc např. Janáček upozorňuje na fakt, že privatizace a vznik plnohodnotného soukromého sektoru teprve začínali, a tudíž nabídka

spotřebního zboží a služeb na trhu se zvyšovala jen pozvolna. Tento silný pokles spotřeby se stal hlavní příčinou prudkého poklesu HDP. Naopak míra úspor zaznamenala skokový růst z 0,3 % v roce 1990 na téměř 8 % v roce 1991. Příčinu tohoto trendu spotřební zdrženlivosti a silné akumulace úspor v sektoru domácností, jež pokračoval i v průběhu roku 1992, je možné hledat v obavách z nezaměstnanosti, kterou čeští občané z dob komunismu prakticky neznali, ale též v nejistotě z blížícího se dělení státu a měny. V té době také začíná být patrná značná diversifikace úspor, kdy domácnosti začaly ukládat své volné prostředky nejen na vkladové účty, ale též do nemovitostí, starožitností či uměleckých předmětů (JANÁČEK, 1999).

Období 1993 – 1996

Dle Janáčka je možné říci, že se české domácnosti v tomto období ocitly ve zcela odlišné etapě, kterou lze nazvat „doháněním“ spotřeby. Mezi faktory ovlivňujícími tento vývoj uvádí (JANÁČEK, 1999):

- existence velké nabídky atraktivního zboží a služeb jako výsledek činnosti soukromého sektoru a liberalizace dovozu
- rychlý růst reálných příjmů a také celkový nárůst bohatství v důsledku restitucí některých vybraných skupin obyvatelstva, umožňující jim zvýšit spotřebu
- spotřební efekt kuponové privatizace
- růst nabídky nových finančních produktů (stavební spoření, hypotéky) podporující rozvoj výstavby a prodeje bytů.

Dále hovoří o u českých domácností patrném „efektu nápodoby“ Tento efekt má souvislost s jedním vysoce sofistikovaným vysvětlením spotřebitelského chování. Hypotéza relativního důchodu, jejíž autorství je přisuzováno J. Duesenberrymu zdůrazňuje, že lidé mají silnou tendenci napodobovat ve spotřebě své sousedy a zároveň se snaží stále dosahovat vyšší životní úrovně. Tento efekt zde působí v mírně pozměněné formě, neboť české domácnosti napodobují spotřební zvyklosti spíše svých zahraničních sousedů ze zemí EU a nikoliv svých českých sousedů. Což bylo navíc umocněno zvýšenou spotřebou obchodovatelných statků, neboť díky stálé existenci distorzí relativních cen byla celá řada neobchodovatelných služeb značně levnější, než tomu bylo v západní Evropě, čímž se také zmenšovala psychologická mezera mezi životní úrovní v ČR a EU (JANÁČEK, 1999).

Na jednoznačné preferenci spotřeby domácností měl vliv ještě jeden faktor spíše institucionálního charakteru a sice vztah k tvorbě peněžních rezerv a celkové podcenění úlohy tvorby domácích kapitálových zdrojů v procesu transformace. Stát se nijak výrazně neangažoval v podpoře akumulace peněžních rezerv domácností. Domácnosti tak ke zvyšování spotřeby využívaly i přechodné příjmy, jež mohly být efektivně alokovány ve formě úspor (ARTL, ČUTKOVÁ, RADKOVSKÝ, 2001).

Podle Spěváčka příliš optimistické prognózy plně nedocenily některé negativní faktory a tendence, které se již v tomto euforickém období začaly projevovat. Jedním z nich byla právě domácí poptávka, jež měla značný růstový předstih před domácí nabídkou, způsobený zejména disproporcí mezi růstem mezd a růstem produktivity práce. Takto vzniklá disproporce mezi domácím užitím a tvorbou pak musela být kryta přílivem vnějších zdrojů, což se odrazilo v narůstajícím deficitu běžného účtu platební bilance a tak narůstající vnitřní nerovnováha přerostla v nerovnováhu vnější (SPĚVÁČEK, 2002).

Období 1997 – 1999

Vysoké tempo růstu spotřeby domácností, jež jsme mohli pozorovat v předchozích letech, se začalo postupně snižovat, což později vyústilo v její absolutní pokles v roce 1998, zejména v důsledku poklesu reálných mezd. „*Tedy i v této oblasti, která se vyznačuje ve stabilizovaných tržních ekonomikách relativní stálostí a značnou setrvačností, můžeme pozorovat značné výkyvy, které se odrazily jak ve vývoji HDP, tak i v oblasti vnější rovnováhy.*“ (SPĚVÁČEK, 2002: 122) V tomto období hospodářské recese byly domácnosti nuceny se vypořádat kromě poklesu reálného disponibilního důchodu také s dalším růstem výdajů v důsledku deregulace cen. Konkrétně v letech 1997 a 1998 došlo také k částečné deregulaci cen nájemného, elektřiny a tepla. Nejistá očekávání a obavy z budoucnosti navíc podpořila vysoká míra nezaměstnanosti, která v roce 1999 dosáhla nejvyšší míry od roku 1990 a na počátku roku se pohybovala okolo 12 % (SLANÝ, 2000). Domácnosti pociťovaly značnou nejistotu týkající se zejména dalšího vývoje jejich příjmů a vydání, a to i díky skutečnosti, že prakticky nebyla zformulována jasná koncepce celkové transformace sociálního systému a stát pouze operativně řešil vzniklé důsledky transformace (ARTL, ČUTKOVÁ, RADKOVSKÝ, 2001).

Období 2000 a následující roky

V tomto období je pro spotřebu domácností charakteristická značná stabilita vývoje, kdy mírné oživení spotřebitelské poptávky jsme mohli pozorovat již v roce 1999. Příčiny tohoto příznivého vývoje je možné hledat zejména v příznivém vývoji disponibilního důchodu, cenové hladiny, odvážnější obchodní politice jako např. nárůst nejrozličnějších prodejních nabídek a výprodejů a v neposlední řadě v rozvoji splátkového prodeje. Podstatně širší a výhodnější nabídka možností dluhového financování se stala značnou motivací k širšímu využívání těchto produktů finančního trhu při financování spotřeby domácností a přispívá tak k celkovému růstu spotřeby domácností (ARTL, ČUTKOVÁ, RADKOVSKÝ, 2001).

Stabilita ve vývoji spotřebního chování domácností, jak ji můžeme v posledních letech pozorovat, může být způsobena odezněním spotřebních efektů restitucí a privatizace, které značně podporovaly růst sklonu ke spotřebě a předpokladem, že cyklus vybavování českých domácností novými a moderními předměty dlouhodobé spotřeby již skončil a dá se očekávat, že jakýkoli jeho další průběh by byl podstatně mírnější (JANÁČEK, 1999).

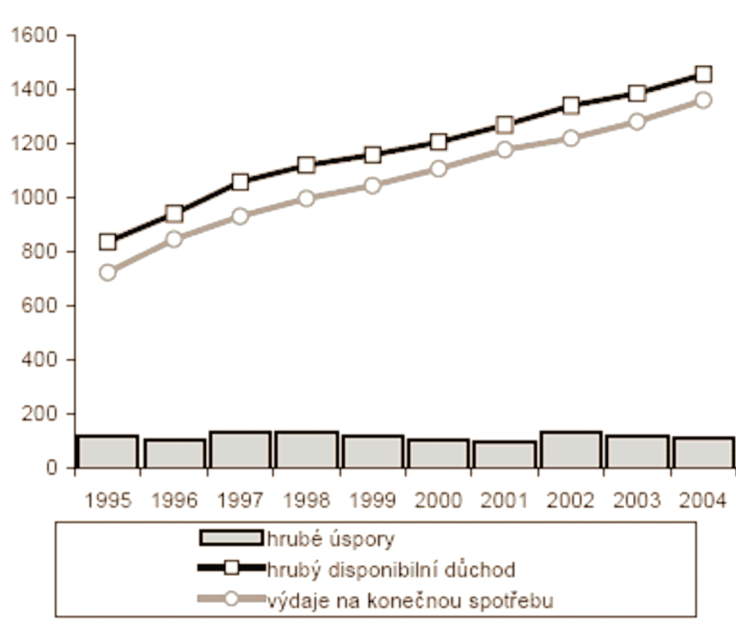
Janáček přisuzuje obrovské výkyvy ve spotřebě v minulých letech zmíněné značné akumulaci moderních předmětů dlouhodobé spotřeby (elektronika, bydlení). Janáček však také upozorňuje, že tato akcelerace tvorby bohatství prozatím nedosáhla té kritické výše, kdy by mohla dostatečně plnit funkci stabilizátoru výkyvů v disponibilních příjmech a zajistit tak stabilní vývoj spotřeby. „*Jestliže dosáhnou na vrcholu cyklu jisté úrovně spotřeby, budou se co nejvíce snažit udržovat tuto spotřebu, i když jejich důchod cyklicky poklesne.*“ (JANÁČEK, 1999: 581) Pro české domácnosti je tak stále charakteristický již zmíněný tzv. efekt nápodoby, kdy se české domácnosti snaží napodobit spotřební zvyky svých vyspělejších zahraničních sousedů a snaží se tak dosahovat stále vyšší životní úrovně. Dle Janáčkova soudu bude českým domácnostem dosažení uvedeného kritického bodu trvat minimálně jednu generaci (JANÁČEK, 1999).

5.5 Úspory domácností

Převaha sklonu ke spotřebě nad sklonem k úsporám je pro naši zemi v sektoru domácností charakteristická. Dubská uvádí, že ani rostoucí příjem není pro domácnosti dostatečným impulsem pro zvýšení úspor. Objem úspor se prakticky nemění, a tak rostoucí příjmy

pohlcuje vyšší spotřeba. Skutečnost, že téměř celý přírůstek disponibilního důchodu je spotřebován, nám ukazuje i následující graf (Graf 4), kde je patrný rostoucí trend jak disponibilního důchodu, tak spotřeby domácností.

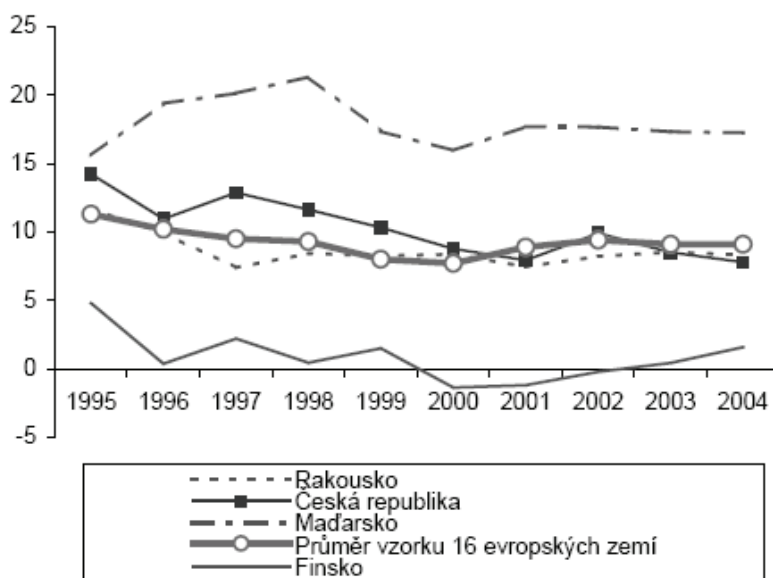
Graf 4: Vývoj příjmů, spotřeby a úspor domácností v ČR (v mld. korun)

Zdroj: Dubská, 2005

Za poslední desetiletí vykazuje míra úspor klesající tendenci ve všech evropských zemích, avšak zatímco v evropských domácnostech klesla míra úspor o pouhé 2,2 p. b., v ČR došlo k poklesu o celých 6,6 p. b.. Ještě v roce 1995 patřily české domácnosti k nejšetrnějším v Evropě, kdy míra úspor v ČR činila 14,4 % ve srovnání s úrovní evropského průměru, jež činil 11,3 %. Po téměř deseti letech v roce 2004 se pak míra úspor v ČR propadla na 7,8 %. Následující graf (Graf 5) znázorňuje vývoj míry úspor ve vybraných evropských zemích, v němž je prudký pokles míry úspor v ČR patrný.

Graf 5: Srovnání míry úspor vybraných zemí (v %, 1995 – 2004)

Zdroj: Dubská, 2005

Statistický úřad upozorňuje na skutečnost, že mezinárodní komparace je značně obtížná, neboť metodika výpočtu může být v každé zemi rozdílná. Tradiční definice míry hrubých úspor je vymezuje jako poměr objemu úspor domácností k hrubému disponibilnímu důchodu a je používána např. v USA. V České republice, aby nedošlo k vyloučení úspor v penzijních fondech z měření úspor domácností, je při výpočtu míry úspor k podílu úspor domácností a disponibilního důchodu, připočítána změna čistého kapitálu domácností v penzijních fondech.

Důvodem odlišné míry úspor v jednotlivých státech přes jejich shodné výchozí podmínky a ekonomické chování, mohou být také odlišnosti v legislativním a správním uspořádání jednotlivých států, konkrétně rozsahu veřejných služeb, úrovni sociálního zabezpečení či daňových aspektech (DUBSKÁ, 2005).

5.5.1 Financování růstu ekonomiky vnějšími zdroji

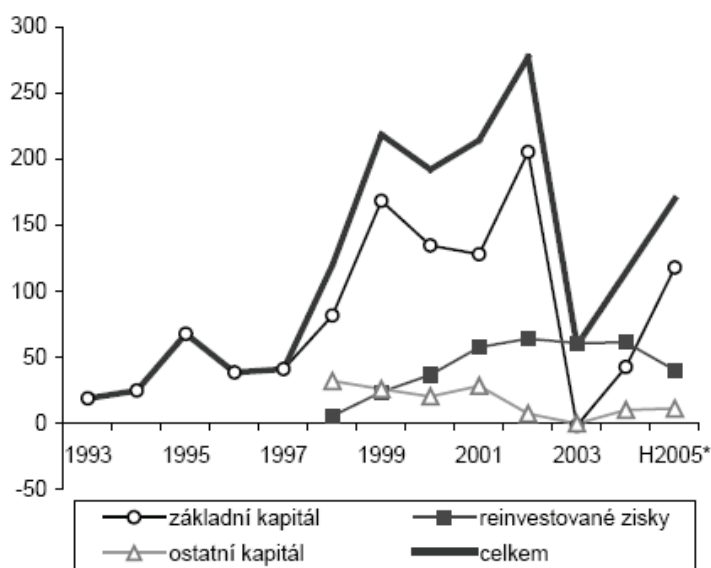
Dle předpokladů ekonomické teorie je vysoká míra úspor domácností jednou z podmínek zdravého a vysokého ekonomického růstu. V našich podmínkách však dle Dubské můžeme pozorovat eskalaci spotřeby domácností na úkor úspor v tomto sektoru. Při financování

rostoucích spotřebních vydání byly domácnosti mnohdy nuceny také rozpouštět své úspory vytvořené v přecházejících letech či čerpat spotřebitelské úvěry.

Tento problematický vývoj je možné ovlivnit dostatečným přílivem zahraničních zdrojů. Je ale třeba rozlišovat přímé zahraniční investice od portfoliových, neboť jejich pohyb je z hlediska bezpečnosti odlišný. Tok portfoliových zahraničních investic bývá označován jako značně nestabilní ve srovnání s přímými zahraničními investicemi, neboť portfoliové investice nejsou ani zdaleka tak stabilní a může snadno docházet k jejich odlivu, což se v masovém měřítku může stát zdrojem nestability. V období 1999 – 2002 se může Česká republika pochlubit světovým prvenstvím v ročním přílivu přímých zahraničních investic na jednoho obyvatele. Celkový objem přímých zahraničních investic, které k nám mířily v letech 1995 – 2005 dosahuje v čistém vyjádření 1,516 bil. korun, což v průměru činí 137,8 mld. korun ročně. Pro srovnání průměrná hodnota úspor domácností za toto desetiletí dosahovala 117,9 mld. korun ročně.

V následujícím grafu (Graf 6) je zřejmý výrazný růstu přílivu zdrojů ze zahraničí. V období let 1998 – 2002 měl z velké části příčinu v prodeji státních podílů významných českých firem zahraničním vlastníkům. Toto z hlediska přílivu přímých zahraničních investic silné období bylo v roce 2003 vystřídáno značným poklesem, jehož příčinu odborníci vidí zejména v posunu v investičním cyklu, dále v poklesu zájmu západoevropských firem investovat v důsledku doznívající stagnace jejich hospodářství a zejména pak v operacích ústupového charakteru v odvětví telekomunikací (např. prodej společnosti Eurotel Českému Telecomu) (DUBSKÁ, 2005).

Graf 6: Roční příliv přímých zahraničních investic do ČR (saldo, v mld. korun)

Zdroj: Dubská, 2005

Hare označuje představu možnosti plného nahrazení chybějících úspor přímými zahraničními investicemi za široce rozšířenou, ale mylnou (HARE, 2005). Dubská přesto v analýze míry úspor a přímých zahraničních investic vyslovuje závěr, že možné riziko ekonomického růstu plynoucí z klesající míry úspor bylo prozatím přílivem vnějších zdrojů plně eliminováno (DUBSKÁ, 2005).

5.5.2 Formy úspor

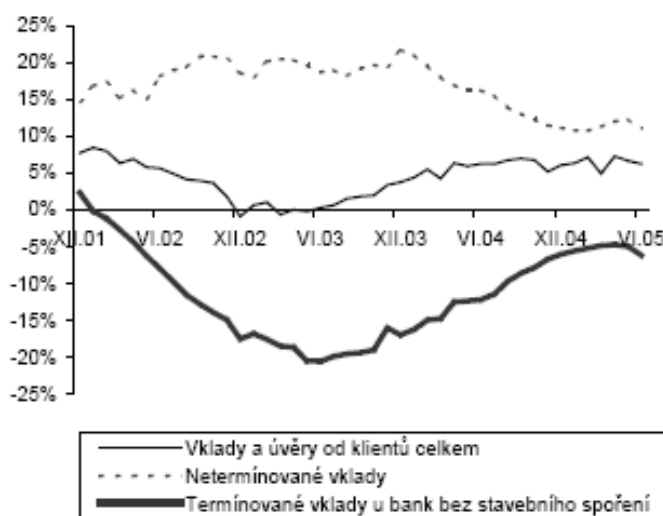
Ne vždy se v chování českých domácností projevovala jasná preference spotřeby před úsporami. Přes existenci jediného peněžního ústavu, Státní spořitelny, která vklady obyvatel přijímala, byl sklon domácností spořit zřejmý, včetně regionálních diferenciací souvisejících zejména s odlišnou mentalitou a životním stylem. Výraznější ochotu spořit jsme mohli pozorovat ještě počátkem 90. let, kdy se lidem otevřela dříve nepředstavitelná možnost výběru z nově vzniklých malých a středních bank, jež nabízely zhodnocení peněz za velmi výhodných podmínek. Právě tyto výhodné podmínky se staly příčinou problémů s budoucí likviditou bank, jež následně vyústily v jejich krach a přerušily tak euforii ze slibně se rozvíjejícího bankovního sektoru.

Další ranou zasazenou důvěře obyvatel v české bankovníctví byla obnova peněžního družstevnictví. Lidé s vidinou velkých zisků, které jim družstevní záložny respektive kampeličky slibovaly si do nich dle statistického úřadu v letech 1997 – 2000 uložili přibližně 10 mld. korun. Následný krach peněžního družstevnictví u nás byl způsoben nepoučením se ze zmíněných problémů bank, především však nízkou úrovní legislativy v této oblasti, která umožňovala kampeličkám zakládat dceřiné společnosti, kam byly bez dostatečné finanční kontroly přesouvány prostředky klientů záložen, což svádělo k amorálnímu chování managementu a řízenému tunelování kampeliček. V roce 2001 stát převzal odpovědnost za ztráty záložen formou emise dluhopisů, jejichž objem činil 6 mld. korun (DUBSKÁ, 2005).

Tradiční formy úspor

V absolutním vyjádření je ve struktuře vkladů patrný pokles ochoty obyvatel ukládat své peníze na termínované účty ve prospěch netermínovaných vkladů a vkladů u stavebních spořitelen. Tento vývoj je bezprostředně spojen s vývojem úrokových měr a inflace a jednoznačnou preferencí likvidity, neboť vzhledem k vývoji úrokových sazeb za poslední desetiletí se lidem nevyplácí držet své zdroje na termínovaných vkladech. Preference vkladů na viděnou bývá zřejmá zejména v době stagnace či nízké úrovně úrokových sazeb.

Graf 7: Meziroční změny objemu vkladů (celkem, stav proti stejnému období minulého roku, v %)

Zdroj: Dubská, 2005

Naznačený vývoj potvrzuje i uvedený graf (Graf 7), kde je jednoznačný ústup od spoření na termínovaných účtech zřetelný. Přestože v absolutním vyjádření se vývoj z hlediska preference termínovaných či netermínovaných depozit nemění, již v roce 2004 je možné v meziročním srovnání pozorovat pokles rozdílu v tempech růstu obou druhů depozit.

Dalším řešením, při rozhodování o vhodném umístění volných prostředků, mohou pro domácnosti být vklady v cizí měně. Avšak díky posilování koruny a existenci nepřeborného množství dalších finančních produktů, dochází k celkovému poklesu objemu vkladů v cizí měně (DUBSKÁ, 2005).

Možné alternativní formy úspor

Velké oblibě zejména mezi konzervativními střadateli se těší stavební spoření, zejména díky existenci státního příspěvku a relativně vysoké efektivní úrokové sazbě, jež dosahovala svého maxima zejména v roce 2003, kdy při státním příspěvku 4 500 korun na jednu smlouvu (při splnění podmínky naspořené částky 18 000 korun) se pohybovala až okolo 12 – 13 % p. a.. Přestože boom uzavírání stavebního spoření, vyvolaný zejména ohlášeným snížením státního příspěvku z důvodu jeho obrovské fiskální náročnosti, již skončil, lze stavební spoření označit za „stálíci“ mezi jednotlivými formami úspor, a to i přes snížení efektivní úrokové sazby na 6 – 8 %.

Další možnou alternativou pro české domácnosti, jak uložit své volné zdroje, je životní pojištění. I přes výhody daňových odpočtů opět při splnění určitých podmínek, mají české domácnosti v této formě uloženou pouze necelou jednu desetinu svých úspor.

Zejména v posledních pěti letech roste počet účastníků penzijního připojištění. I zde nová legislativa platná od roku 2000 umožňuje účastníkům penzijního připojištění využívat daňových odpočtů, což bezpochyby jeho atraktivitu zvyšuje. Avšak i přes rostoucí příjmy domácností a existenci možnosti daňového odpočtu, částka, kterou na penzijní připojištění každý měsíc ze své hrubé mzdy posílají, se nezvyšuje, ba dokonce klesá (v průměru z 3,2 % v roce 1996 na 2,2 % v roce 2005).

Závěrem nelze nezmínit tzv. tezaurované peníze, tedy zdroje, které jsou ponechány doma a nejsou jejich majiteli umisťovány do žádného finančního produktu. Objem těchto peněz je jen stěží vyčíslitelný, neboť není součástí žádné bankovní statistiky, můžeme ho tedy jen

odhadovat. Přesto pravdou zůstává, že pokud jsou v ekonomice nízké úrokové sazby z vkladů, objem držby oběživa roste, což bylo možné pozorovat také u nás (DUBSKÁ, 2005).

5.5.3 Investiční aktivita domácností

Kupónová privatizace, kdy se každý občan České republiky starší 18 let mohl stát majitelem cenného papíru, nedopadla v žádném případě dle očekávání drobných akcionářů (DUBSKÁ, 2005). Večerník se zmiňuje, že touto formou byla privatizována největší část původně státního majetku. Došlo k transformaci státních podniků na akciové společnosti a následnému nabídnutí jejich akcií veřejnosti. Privatizace proběhla prakticky ve dvou vlnách, přičemž převážná část investičních bodů byla občany postoupena investičním privatizačním fondům (za „třetí vlnu privatizace“ je označován výkup zbývajících akcií drobných akcionářů bankami či investičními privatizačními fondy, stejně jako převod akcií mezi velkými investory s cílem získat majoritní podíl).

Na jednoznačné preferenci investování prostřednictvím investičních privatizačních fondů (v první vlně 72 % všech bodů a 64 % v druhé) měla nesporný podíl agresivní reklamní kampaň Harvardských fondů, jež slibovaly v krátké době vyplatit desetinásobek ceny kupónové knížky. Hlavním motivem účasti na kupónové privatizaci tak u většiny lidí byla spíše představa brzkého jednorázového zisku a nikoli touha po spoluvlastnictví nějakého podniku (VEČERNÍK, 1998).

Pozitivní očekávání drobných akcionářů se nenaplnila a následné rozčarování bylo způsobeno zejména „podivným“ hospodařením některých privatizačních fondů, jež vyvrcholilo přeměnou několika z nich v akciové společnosti a následným odlivem peněz ze země (např. Harvardské fondy, či Trend). Dle očekávání tak došlo ke značnému snížení počtu majitelů cenných papírů z řad fyzických osob (z 5,5 milionů v roce 1995 na 2,1 milionů v roce 2004).

Události v polovině 90. let spojené se ztrátami drobných investorů odradily mnoho lidí od investování svých aktiv a na sektor fondů vrhly stín. Dnes už jakoby lidé zapomněli a vyjadřují opětovnou ochotu svěřit své peníze fondům. V období let 2001 – 2005 zaznamenal majetek lidí v podílových fondech (včetně investičních) téměř skokový růst a úložky v podílových fondech se tak vzhledem k dynamice jejich růstu staly nejžádanější formou

úspor u nás. Přetrvávající averze k riziku vede české domácnosti k preferenci podílových fondů peněžního typu, a to i přes vysoké zisky slibované akciovými fondy. Od roku 2003 je také možné pozorovat rostoucí oblibu zahraničních podílových fondů u českých domácností. I přes tuto skutečnost je však v domácích podílových fondech stále větší podíl investic ve srovnání se zahraničními.

Pokud jde o přímé investice do cenných papírů, dostatečnou motivací pro preferenci tohoto druhu investic nejsou drobným investorům ani v současnosti slibované vysoké výnosy. Pokles celkového objemu tohoto majetku bude dále zcela jistě umocněn novou legislativou, jež upravuje vyvlastňování (squeeze-out) minoritních akcionářů, jež umožňuje majoritnímu vlastníkovvi vykoupit akcie od menších akcionářů (DUBSKÁ, 2005). Šedová upozorňuje, že převzetí tohoto v zahraničí známého institutu do obchodně právní úpravy, je spojeno s mnoha nedokonalostmi a obecně tuto změnu hodnotí jako „*pochybení při přebírání osvědčených zahraničních právních institutů*“ (ŠEDOVÁ, 2005: 71).

5.6 Vnímání soukromého vlastnictví domácnostmi

Večerník hovoří o privatizaci coby nástroji změny vlastnictví jako velkém experimentu, jež je spojen s obrovskými politickými, sociálními i morálními dopady na společnost. Privatizace byla převážnou většinou obyvatel vnímána pozitivně, neboť téměř každý se tehdy chtěl podílet na rozdělování „všelidového“ socialistického majetku. Avšak většina lidí skutečný význam vlastnictví nedoceňovala, neboť jim chyběly zkušenosti se správou majetku a jejich pohled byl značně zastřen dlouhá desetiletí trvajícím socialismem. „*Většina lidí neměla se spravováním majetku žádnou zkušenost a po letech komunistické propagandy si jej nedovedli představit jinak než jako zdroj spotřeby.*“ (VEČERNÍK, 1998: 159)

Tímto se dostáváme k problému v podobě konfliktu formálních a neformálních institucí. Klaus v „kvalitě interakce formálních a neformálních pravidel“ spatřuje klíčový faktor limitující velikost transakčních nákladů. Upozorňuje, že není možné pouze pustě hovořit o defektech naší legislativy, aniž bychom uvažovali existující diskrepance formálních a neformálních pravidel (KLAUS, 1999).

Stejně jako celá transformace měla i privatizace proběhnout rychle, což je, jak píše Večerník, v přímém rozporu se skutečným cílem privatizace a sice nalézt trvalé a odpovědné vlastníky. „...transformace formálních, pasivních a abstraktních majetkových práv v reálné, aktivní a konkrétní vlastnické vztahy je v krátkém čase téměř nemožná.“ (VEČERNÍK, 1998: 151) Zejména v důsledku neexistence kvalitní právní úpravy, deformace morálních hodnot obdobím socialismu a celkově neefektivního institucionálního rámce české privatizace, rozhodovalo o úspěchu privatizačních projektů předchozí postavení a kontakty. Často proklamované rovné šance lidí uplatnit jejich investiční body existovaly díky asymetrické informovanosti pouze formálně (VEČERNÍK, 1998).

Dle Slaného vytvořený právní rámec, jehož zásadním cílem bylo nové vymezení chování ekonomických subjektů, příliš neakcentoval význam neformálních institucí. Tento nesoulad formálních a neformálních institucí způsobil celou řadu problémů, jako např. neschopnost státu čelit nejrozumnějším podvodným finančním transakcím, což mnoho jednotlivců pocítilo na vlastní kůži. Lze jej také označit za příčinu nepochopení a přecenění kupónové privatizace lidmi, což vyústilo v jejich obrovské zklamání a následný pokles ochoty investovat, či v obnovení marxistické „třídní nenávisti“, kdy se v polovině 90. let více než polovina dotázaných domnívala, že většina „majetných“ lidí získala svůj majetek nelegálně (SLANÝ, 2004).

Nenaplněná očekávání mimořádně vysokých výnosů mnoha občanů, jež se stali snadnou kořistí nejrozumnějších spekulantů a podvodníků značně podlomila důvěru občanů v kontrolní funkci státu. Stejně tak vytyčený cíl v podobě obnovy tržně konzistentního chování jednotlivých ekonomických aktérů se v důsledku nejistoty jednotlivých subjektů pramenící z nedokonalé ochrany a vynucování vlastnických práv značně vzdálil (VEČERNÍK, 1998).

5.7 Prognóza do budoucna

V posledním desetiletí můžeme v naší zemi pozorovat stále rostoucí sklon ke spotřebě na úkor sklonu k úsporám. Vladová upozorňuje, že tento jev můžeme sledovat ve většině tranzitivních ekonomik, neboť domácnosti zde chtějí dohnat velký propad spotřeby spojený s počátkem transformace. V malé otevřené ekonomice, kterou Česká republika bezpochyby je, je ale s nadměrným růstem sklonu ke spotřebě spojeno několik rizik. Nadměrný sklon ke spotřebě

může v období dostatečného růstu disponibilního důchodu vyvolávat inflační tlaky. Ohrožena rostoucí spotřebou může být také vnější rovnováha, a to zejména v důsledku nadměrného růstu spotřebních dovozů (VLADOVÁ, 2005). Výše jsem několikrát zmínila nutnost existence dostatečného množství úspor v ekonomice pro ekonomický růst. Na jejich tvorbě mají domácnosti významný podíl, přičemž množství úspor v ekonomice je díky jasné preferenci spotřeby domácnostmi značně limitováno.

Pokud jde o úspory domácností, je zde jednoznačně patrný odklon od tradičních forem úspor k jejich alternativám. Nezáměr domácností ukládat své úspory na termínované vklady je značně ovlivněn trvale nízkými úrokovými sazbami, které odrážejí inflační vývoj. Postupem času dochází také k růstu obliby kolektivního investování. Pozorovat můžeme také růst investic českých domácností do zahraničních podílových fondů, jehož dynamika je ve srovnání s domácími podílovými fondy mnohem vyšší. Dá se očekávat, že tyto trendy zůstanou zachovány i v budoucnu, což se však v některých oblastech jeví značně problematicky, neboť takto české úspory v podstatě financují investice jiných zemí. Spolu s poklesem zájmu o bankovní termínované vklady by tak mohlo dojít k podvázání ekonomického růstu. Tento jev je prozatím do značné míry kompenzován přílivem přímých zahraničních investic a skutečností, že převážná část úbytku termínovaných vkladů přešla do vkladů netermínovaných a zůstala tak v bankovním sektoru. Ovšem vzhledem k dynamice růstu investic do zahraničních podílových fondů, je riziko odlivu domácích úspor do zahraničí v budoucnu velmi vysoké (DUBSKÁ, 2005).

ZÁVĚR

Reforma právního řádu je nezbytnou součástí transformačního procesu, jehož hlavním cílem je změna chování jednotlivých ekonomických subjektů, které se stávají aktéry tržních transakcí. Hlavním úkolem právního řádu je vytvářet stabilní prostředí pro neustále se opakující aktivity, podněcující ekonomické subjekty k nejefektivnější možné alokaci zdrojů.

Mezinárodními organizacemi pravidelně prováděná hodnocení kvality institucionálního rámce včetně kvality práva a právního řádu, vyznívají jednoznačně v náš neprospěch, a to i po více než patnácti letech od počátku transformace. Ke vzniku tohoto neutěšeného stavu přispělo několik faktorů, avšak není možné hledat konkrétního viníka, neboť za skutečnou objektivní příčinu neefektivnosti našeho právního řádu lze označit akumulaci jednotlivých postupně vznikajících problémů.

Vzhledem k charakteru a rozsahu transformace byla nutná radikální změna celého institucionálního rámce. V důsledku toho, že transformační strategie jednoznačně preferovala rychlost provedení jednotlivých reforem, se velké množství transformačních změn uskutečnilo při nedostatečném institucionálním rámci, včetně privatizace, která se měla stát nástrojem pro vytvoření efektivně fungujících vztahů založených na soukromém vlastnictví.

Rozsáhlá reforma institucí je totiž v krátkém čase prakticky neproveditelná, zejména vzhledem k značné setrvačnosti neformálních institucí, přičemž efektivnost fungování celého institucionálního rámce je mimo jiné založena na souladu formálních a neformálních institucí. Požadavek rychlých změn však v podstatě znemožnil i tvorbu kvalitních formálních institucí (právního řádu). Naši zákonodárci na počátku období neměli téměř žádné zkušenosti s tvorbou legislativy, která bude odpovídat požadavkům tržní ekonomiky, stejně tak tvůrci reforem nijak nepocitovali nutnost vzájemné kooperace mezi ekonomy a právníky pro úspěšný průběh celého transformačního procesu. Řešení vzniklých chyb naší legislativy pak postrádala jakoukoli koncepci, neboť drtivá většina z nich měla podobu dílčích novelizací, kterých v důsledku dalších pochybení postupně přibývalo, čímž se jen nadále stupňovala nepřehlednost právního řádu a značně obtížná orientace v něm. Obtížnost orientace ve zrovna aktuální právní úpravě pocitovali nejen odborníci, ale především „právní laici“ v podobě občanů (jednotlivců, členů domácností).

Z provedené analýzy, ve které jsem se zabývala rozhodováním domácností o rozdělení jejich disponibilních zdrojů a jednotlivými faktory, které jejich rozhodování ovlivňují, je zřejmá jednoznačná preference spotřeby před úsporami. Tento jev patrně způsobila řada faktorů. Prospotřební nálady ve sledovaném období je možné přisuzovat zejména snaze domácností dohnat ohromný propad spotřeby a vybavit se předměty dlouhodobé spotřeby. Pozorovaná skutečnost však dle mého názoru byla ovlivněna také faktem, že domácnosti zejména v počátcích transformace nechápaly skutečný význam vlastnictví, jež vnímaly zejména jako zdroj spotřeby.

Výsledným efektem procesu privatizace mělo být vytvoření skutečného soukromého vlastnictví, jež povede ke změně chování jednotlivých aktérů ekonomických transakcí v chování plně konzistentní s požadavky tržního systému. Díky nepochopení hlavního cíle privatizačního procesu veřejností a značným mezerám v naší legislativě, se právě privatizace stala zdrojem zklamání mnoha lidí, z nichž mnohé na dlouhou dobu odradila od dalších investičních aktivit a značně přispěla k podlomení důvěry ve schopnost státu chránit práva jednotlivců. Existenci celkově neefektivního institucionálního rámce tak považuji za jednu z příčin zřejmé stagnace úspor domácností neovlivněné ani rostoucím trendem disponibilního důchodu.

Domnívám se tedy, že domácnosti jsou skutečně schopny vnímat, zda jsou jejich práva dostatečně chráněna, včetně zajištění jejich vymahatelnosti. Je tedy možné říci, že jejich rozhodnutí o alokaci disponibilních zdrojů jsou tímto faktorem do jisté míry ovlivněna, a to i přes prakticky nemožnou orientaci v jednotlivých konkrétních právních normách. V úvodu vyslovená hypotéza se tak potvrdila.

Problémy, se kterými se v průběhu transformace potýkáme, vedly mnohé odborníky k přehodnocení celé transformační strategie a zejména úlohy práva v ní. Rostoucí zájem o úlohu institucí v ekonomii a větší akcent na kooperaci mezi právníky a ekonomy jako nutné podmínky úspěšné transformace, jistě významně přispěli k odhalení mnoha nedostatků, jimiž náš právní řád trpí. Můžeme tedy očekávat, že právě správná identifikace jednotlivých problémů, povede naše legislativní tvůrce k nalezení skutečně koncepčních řešení, která přispějí ke stabilizaci právního řádu a usnadní tak zejména jednotlivcům orientaci v aktuální platné právní úpravě, přičemž stabilita celého institucionálního rámce pak bude vytvářet vhodné stimuly tržně konzistentního chování jednotlivců.

SEZNAM GRAFŮ

Graf 1: Kvalita veřejné správy (průměrné hodnoty).....	27
Graf 2: Kvalita veřejných institucí (průměrné hodnoty, rok 2004)	29
Graf 3: Podivné chování spotřeby	58
Graf 4: Vývoj příjmů, spotřeby a úspor domácností v ČR (v mld. korun).....	62
Graf 5: Srovnání míry úspor vybraných zemí (v %, 1995 – 2004)	63
Graf 6: Roční příliv přímých zahraničních investic do ČR (saldo, v mld. korun).....	65
Graf 7: Meziroční změny objemu vkladů (celkem, stav proti stejnému období minulého roku, v %).....	66

SEZNAM TABULEK

Tabulka 1: Hierarchie institucí	20
Tabulka 2: Institucionální faktory ovlivňující ekonomický růst	22
Tabulka 3: Stížnosti na postup soudů v ČR (rok 2002, 2005).....	51

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

Knižní publikace

1. FUCHS, K. Místo privatizace v procesu transformace. In *Specifika transformačního procesu ČR*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2002, 239 s. ISBN 80-210-2783-5
2. FUCHS, K., LISÝ, J. *Dějiny ekonomických teorií pro právníky*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2003. 184 s. ISBN 80-210-2790-8
3. FUCHS, K., TULEJA, P. *Makroekonomie I*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 2003. 284 s. ISBN 80-210-3073-9
4. ISRAEL, A. *Institutional Development: Incentives to Performance*. Baltimore, Johns Hopkins University Press, 1987
5. KLAUS, V. *Země, kde se již dva roky nevládne*. 1. vyd. Praha: CEP, agentura Rabbit & Rabbit, 1999. 62 s. ISBN 80-902689-0-0
6. KNAPP, V. *Teorie práva*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství C. H. Beck, 1995. 247 s. ISBN 80-7179-028-1
7. KUPKA, M., TŮMA, Z., ZIELENIEC, J. Czecho-Slovak survey. In *The Macroeconomics of transition: Developments in East Central Europe*. 1. vyd. London: Routledge, 1993, 154 s. ISBN 0-415-09167-5
8. MLČOCH, L. *Institucionální ekonomie: učební text pro studenty vysokých škol*. 1. vyd. Praha: Univerzita Karlova, 1996. 124 s. ISBN 80-7184-270-2
9. MLČOCH, L. Restrukturalizace vlastnických vztahů: institucionální pohled. In *Ekonomické a společenské změny v české společnosti po roce 1989 (alternativní pohled)*. 1. vyd. Praha: Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum, 2000. 273 s. ISBN 80-246-0119-2

10. NORTH, D. C. *Institution, Institutional Chance and Economic Performance*. Cambridge, Cambridge University Press, 1990
11. SCHILLER, BRADLEY R. *Makroekonomie dnes*. Překlad Vilém Jungmann, Eva Nevrlá. 1. vyd. Brno: Computer Press, 2004. 412 s. ISBN 80-251-0169-X
12. SLANÝ, A. a kol. *Vývoj institucionálního rámce fungování české ekonomiky a vstup do EU*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2004. 360 s. ISBN 80-210-3325-8
13. SLANÝ, A. Proces transformace české (československé) ekonomiky. In *Specifika transformačního procesu ČR: sborník prací Katedry ekonomie*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2000. 194 s. ISBN 80-210-2368-6
14. SOJKA, M. Deset let transformace po česku: transformace, nerovnost a integrace. In *Ekonomické a společenské změny v české společnosti po roce 1989 (alternativní pohled)*. 1. vyd. Praha: Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum, 2000. 273 s. ISBN 80-246-0119-2
15. SPĚVÁČEK, V. a kol. *Transformace české ekonomiky: politické, ekonomické a sociální aspekty*. 1. vyd. Praha: LINDE nakladatelství s.r.o., 2002. 525 s. ISBN 80-86131-32-7
16. ŠÍMA, J. *Ekonomie a právo*. 1. vyd. Praha: Vysoká škola ekonomická v Praze, Nakladatelství Oeconomica, 2004. 207 s. ISBN 80-245-0749-8
17. TŘÍSKA, D. Východiska, cíle a principy provedení kupónové privatizace, In *Sborník textů Kupónová privatizace*. CEP, 2002, číslo 13, ISBN 80-86547-02-7
18. URBAN, J. *Privatizace a institucionální reformy v České republice: studie z institucionální ekonomie*. 1. vyd. Praha: Univerzita Karlova, 2005. 117 s. ISBN 80-85889-61-7

19. VAVREJNOVÁ, M., MORAVČÍKOVÁ, I. Sektor domácností v transformačním období. In *Česká republika a ekonomická transformace ve střední a východní Evropě*. 1. vyd. Praha: Academia, 1997. 359 s. ISBN 80-200-0568-4
20. VEČERNÍK, J. *Občan a tržní ekonomika: příjmy, nerovnost a politické postoje v české společnosti*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1998. 327 s. ISBN 80-7106-235-9

Články

21. ARANSON, Peter. H.: „The Common Law as Central Economic Planning“, *Constitutional Political Economy*, vol. 3, no. 3, 1992
22. BORTEL, L. Právní systémy a výkonnost ekonomiky. *Národohospodářský obzor*, roč. 5, 2005, č. 1, s. 15-23
23. BREINEK, P. Ekonomický význam institucí. *Národohospodářský obzor*. roč. 6, 2006, č. 1, s. 12-25
24. COASE, R. H. The Federal Communications Commission“, *Journal of Law and Economics*, vol. III, October 1960, 26-27
25. HAŠKOVÁ, B. Otakar Motejl: Zastavme ten legislativní kvalt. *muni. cz, měsíčník Masarykovy univerzity v Brně*. roč. 2005, č. 10, s. 4
26. JANÁČEK, K. „Podivné“ chování spotřeby v průběhu transformace. *Politická ekonomie*, roč. 47, 1999, č. 5, s. 579-585
27. KLVAČOVÁ, E. Kultivace institucionálního rámce jako základní přínos vstupu České republiky do Evropské unie. *Politická ekonomie*, roč. 51, 2003, č. 2, s. 236-253
28. MACHÁČEK, M. Reálné hospodářské cykly v otevřených ekonomikách. *Finance a úvěr*, roč. 51, 2001, č. 2, s. 81-98

29. PAŠALIČOVÁ, R., STILLER, V. Úvěry a spotřeba domácností. *Finance a úvěr*, roč. 54, 2004, č. 11-12, s. 520-540
30. SOJKA, M. Institucionalismus a nová institucionální ekonomie. *Politická ekonomie*, roč. 47, 1999, č. 4, s. 505-524
31. ŠEDOVÁ, J. Právo v období transformace ekonomiky ČR. *Národohospodářský obzor*, roč. 5, 2005, č. 3, s. 59-77
32. VLADOVÁ, A. Sklon k spotřebě v sektore domácností. *Politická ekonomie*, roč. 53, 2005, č. 6, s. 781-790
33. VYMĚTAL, P. ŽÁK, M. Instituce a výkonnost. *Politická ekonomie*, roč. 53, 2005, č. 4, s. 545-566
34. WILLIAMSON, O. E. The New Institutional Economics: Taking Stocks, Looking Ahead. *Journal of Economic Literature*, 2000, č. 3, 595-613
35. ŽÍDEK, L. Došlo v průběhu transformace k podcenění úlohy práva? *Národohospodářský obzor*, roč. 5, 2005, č. 2, s. 70-83

Internetové zdroje

36. ARON, J. *Growth and Institutions: A Review of the Evidence*. [online], c2000, [cit.2000-04-02]. Dostupné z <http://worldbank.org/research/journals/wbro/obsfeb00/Article_6.pdf>
37. ARTL, J. ČUTKOVÁ, J. RADKOVSKÝ, Š. *Analýza spotřební funkce v podmínkách ČR*. [online], c2001 [cit. 2006-01-12]. Dostupné z <http://www.cnb.cz/www.cnb.cz/en/research/research_publications/mp_wp/download/vp34radkovsky.pdf>

38. CEPL, V. *Prameny práva – principy nebo zájmy?* [online], c1999, [cit. 2005-12-20]. Dostupné z <<http://www.obcinst.cz/clanek.asp?id=618>>
39. CNEMO (autor vystupuje pod pseudonymem). *Právní mýty okolo nás*. [online], c2004 [cit. 2006-03-05]. Dostupné z <<http://www.sprcha.com/story/2004/3/28/162352/808>>
40. DUBSKÁ, D. *Změny v sektoru domácností – úspory a zadluženost v období 1995 – 2005*. Český statistický úřad. [online], c2005, [cit. 2006-03-21]. Dostupné z <http://www.czso.cz/csu/ediciplan.nsf/publ/1533-05-_v_obdobi_1995_az_2005>
41. ELIÁŠ, K. ZUKLÍNOVÁ M. *Návrh občanského zákoníku. Důvodová zpráva*. [online], [cit. 2006-03-08]. Dostupné z <http://www.donorsforum.cz/download/legislativa/OZ_konsolidovana_verze_4-2005.pdf>
42. HARE, P. G. *Institucionální změna a výkonnost tranzitivních ekonomik – 1. část* [online], [cit. 2006-02-09]. Dostupné z <http://nb.vse.cz/icre/students/mo431/_haare.pdf>
43. HARE, P. G. *Institucionální změna a výkonnost tranzitivních ekonomik – 2. část*. [online], [cit. 2006-02-09]. Dostupné z <http://nb.vse.cz/icre/students/mo431/_haare2.pdf>
44. HAZLETT, TOMAS W. Looking for Results: Nobel laureate Ronald Coase on rights, resources, and regulation. *Reason Magazine*, c1997?. Dostupné z <<http://reason.com/9701/int.coase.shtml>>
45. JAKLÍN, J. *Transformace ekonomiky – 15 let poté*. [online], c2005, [cit. 2006-01-22]. Dostupné z <<http://www.euroekonom.cz/analyzy/zj-transformace.html>>
46. KADERÁBKOVÁ, A. aj. *Ročenka konkurenceschopnosti České republiky 2005*. [online], c2006 [cit. 2006-04-01]. Dostupné z <http://www.vsem.cz/data/docs/gf_Rocenka2005.pdf>

47. KLVAČOVÁ, E. aj. *Sociální a ekonomické souvislosti integrace České republiky do Evropské unie: Ekonomická konvergence, konkurenceschopnost a sociální soudržnost.* [online], c2002, [cit. 2006-02-17]. Dostupné z <http://wtd.vlada.cz/files/rvk/rases/souvislosti_integrace.pdf>
48. KNOBLOCHOVÁ, V. *Obecně ke spotřebitelské legislativě.* [online], c2006, [cit. 2006-02-16]. Dostupné z <<http://www.mpo.cz/dokument4369.html>>
49. KNOT, O. *Ekonomicko-právní analýza soudnictví.* [online], c2003, [cit. 2006-04-02]. Dostupné z <<http://cepin.cz/cze/prednaska.php?ID=658>>
50. KUČERA, R. & DAUGHTER. *ABZ slovník cizích slov.* [online], c2005-2006, [cit. 2006-03-15]. Dostupné z <<http://slovník-cizich-slov.abz.cz/web.php/slovo/kontinuita>>
51. KVASNIČKA, M. *Sylabus k výuce institucionální ekonomie.* [online], [cit. 2006-03-08]. Dostupné z <<http://www.econ.muni.cz/~qasar/vyuka/inst/inst-sylabus.pdf>>
52. Ministerstvo spravedlnosti České republiky. *Návrhy zákonů.* Věcný záměr obchodního zákona – návrh pro jednání vlády. [online], [cit. 2006-04-15]. Dostupné z <<http://portal.justice.cz/ms/ms.aspx?j=33&o=23&k=381&d=11551>>
53. Ministerstvo spravedlnosti České republiky. *Právní pořádek - Česká republika.* [online], [cit. 2006-02-08]. Dostupné z <<http://portal.justice.cz/ms/ms.aspx?j=33&o=23&k=2484&d=19533>>
54. Ministerstvo spravedlnosti České republiky. *Zprávy a publikovaná rozhodnutí soudů.* Ministerstvo spravedlnosti. Přehled o vyřizování stížností na postup soudů v České republice v roce 2005. [online], c2006? [cit. 2006-04-17]. Dostupné z <<http://portal.justice.cz/ms/ms.aspx?j=33&o=23&k=395>>
55. MUNZI, T. *Metodologie práva a její vztah k ekonomii.* [online], c2005, [cit. 2006-03-15]. Dostupné z <<http://www.economix.cz/modules.php?name=News&file=article&sid=82>>

56. PEHE, J. *Význam práva byl po listopadu hrubě podceněn*. [online], c1998 [cit. 2006-03-05]. Dostupné z <<http://www.pehe.cz/clanky/1998/1998-Vyznampravabyl.html?p=2>>
57. SCHWARZ, J. *Nevinný viník – liberalismus*. [online], c1998 [cit. 2006-02-23]. Dostupné z <<http://libinst.cz/clanky.php?id=48>>
58. ŠÍMA, J. *Intelektuální vlastnictví, základ tržního řádu nebo rafinovaná státní regulace?* [online], c2001, [cit. 2006-03-08]. Dostupné z <http://www.econ.muni.cz/lit/tl_12_2001.pdf>
59. TŘÍSKA, D. *Institucionálně právní analýza české transformace*. [online], c2002, [cit. 2006-03-09]. Dostupné z <<http://cepin.cz/cze/prednaska.php?ID=108>>
60. TŘÍSKA, D. *Veřejná služba poskytovaná soudy a její organizace*. [online], c2003 [cit. 2006-04-04]. Dostupné z <<http://cepin.cz/cze/prednaska.php?ID=657>>
61. Wikipedie, internetová encyklopedie. Humanitní a společenské vědy. *Právo*. Právní řád. [online], [cit. 2006-02-04]. Dostupné z <http://cs.wikipedia.org/wiki/Pr%C3%A1vn%C3%AD_%C5%99%C3%A1d>

Ostatní

62. RYCHETSKÝ, P. *Ekonomika, právo, transformace*. Záznam vystoupení na Patnáctém semináři České společnosti ekonomické dne 2. 4. 1998 v Praze

Příloha 1: Kvalita veřejné správy a její složky

	1998				2004						
	Politíc. proces	Vládní politiky	Instít. inter.	Průměr	Demo-kracie	Sta-bilita	Výkon. vlády	Regul. kvalita	Právní řád	Kontr. korup.	Průměr
EU-25	1,13	1,17	1,42	1,19	1,23	0,93	1,25	1,29	1,20	1,27	1,19
EU-15	1,28	1,49	1,48	1,52	1,32	1,00	1,56	1,40	1,47	1,73	1,41
Belgie	1,14	1,12	1,28	1,17	1,35	0,94	1,71	1,25	1,47	1,53	1,38
Česká republika	1,05	0,75	1,28	0,76	1,03	0,84	0,63	0,97	0,69	0,30	0,74
Dánsko	1,45	1,77	1,32	1,83	1,59	1,21	2,15	1,76	1,11	2,38	1,70
Estonsko	0,83	0,74	1,27	0,70	1,13	0,92	0,99	1,61	0,91	0,82	1,06
Finsko	1,56	1,77	1,31	1,88	1,50	1,65	2,06	1,79	1,97	2,53	1,92
Francie	0,94	1,31	1,26	1,26	1,24	0,53	1,42	0,91	1,33	1,44	1,15
Irsko	1,43	1,63	1,24	1,68	1,30	1,22	1,48	1,63	1,62	1,61	1,48
Itálie	1,20	0,93	1,20	1,05	1,06	0,31	0,58	0,97	0,74	0,66	0,72
Kypr	0,78	1,24	1,21	1,05	0,97	0,85	0,70	1,16	0,60	0,36	0,77
Litva	0,61	0,19	1,21	0,31	1,00	0,34	1,02	1,23	0,85	0,80	0,87
Lotyšsko	0,62	0,45	1,29	0,35	0,96	0,95	0,60	1,02	0,98	0,23	0,79
Lucembursko	1,44	1,69	1,38	1,72	1,40	1,66	2,08	2,02	1,98	2,16	1,88
Maďarsko	1,21	0,97	1,33	0,97	1,16	0,85	0,68	1,22	0,85	0,65	0,90
Malta	1,38	0,72	1,38	0,93	1,26	1,46	1,03	1,30	1,23	1,25	1,26
Německo	1,39	1,49	1,44	1,64	1,38	0,92	1,38	1,29	1,66	1,90	1,42
Nizozemsko	1,54	2,02	1,38	1,94	1,49	1,15	2,00	1,67	1,78	2,08	1,70
Polsko	0,93	0,85	1,29	0,77	1,13	0,35	0,47	0,64	0,51	0,16	0,54
Portugalsko	1,40	1,34	1,38	1,39	1,31	1,06	0,92	1,14	1,14	1,23	1,13
Rakousko	1,37	1,38	1,37	1,60	1,25	1,18	1,76	1,41	1,76	2,10	1,58
Řecko	0,62	0,80	1,26	0,73	0,91	0,53	0,74	0,85	0,75	0,56	0,72
Slovensko	0,66	0,18	1,36	0,29	1,10	0,65	0,67	1,15	0,49	0,39	0,74
Slovinsko	1,00	0,69	1,69	0,85	1,12	0,99	1,02	0,89	0,93	0,97	0,99
Španělsko	1,00	1,60	1,97	1,36	1,17	0,54	1,29	1,13	1,12	1,45	1,12
Švédsko	1,49	1,56	2,22	1,76	1,52	1,38	1,92	1,54	1,85	2,20	1,74
Velká Británie	1,19	2,04	2,19	1,80	1,37	0,77	1,85	1,62	1,71	2,06	1,56

Poznámky: Údaje za rok 1998 jsou průměry příslušných dvojic dílčích ukazatelů. EU-25, EU-15 jsou nevážené průměry.

Pramen: World Bank – Databáze Governance Matters (převzato z Kadeřábková, 2005).

Příloha 2: Kvalita veřejných institucí (rok 2004)

	Vlastnická práva					Efektivnost vlády					Průměr
	Bankr. legisl.	Vlastn. práva	Dušev-ní vlast.	Polic. služby	Nezáv. soudů	Veřej-né výd.	Regul. centr.	Regul. lokál.	Transp. politik	Překáž. podnik.	
EU-25	5,1	5,5	4,8	5,0	5,0	3,6	3,1	3,5	4,1	4,3	4,4
EU-15	5,7	6,0	5,5	5,5	5,6	3,9	3,2	3,6	4,5	4,3	4,8
Belgie	5,8	5,9	5,5	5,0	5,5	3,9	2,3	2,6	3,7	3,7	4,4
Česká republika	4,0	4,1	3,9	3,6	4,5	2,6	2,7	3,2	3,1	3,3	3,5
Dánsko	6,5	6,5	6,3	6,3	6,6	4,8	3,0	4,0	5,5	4,7	5,4
Estonsko	5,2	5,5	4,7	4,9	5,5	3,8	4,3	4,6	4,1	5,5	4,8
Finsko	6,2	6,5	6,1	6,6	6,6	4,9	4,5	4,8	5,2	5,6	5,7
Francie	6,0	5,9	5,7	5,5	4,9	3,5	2,2	2,6	4,1	3,7	4,4
Irsko	5,7	6,2	5,2	5,4	5,7	3,6	3,9	4,6	5,0	4,6	5,0
Itálie	4,0	4,5	3,9	4,6	3,6	2,5	2,0	2,2	3,0	3,3	3,4
Kypr	4,5	5,2	3,9	4,7	5,2	3,7	3,8	3,8	3,7	4,9	4,3
Litva	4,5	4,9	3,4	3,2	3,3	3,6	3,0	3,3	4,0	3,5	3,7
Lotyšsko	4,3	4,7	3,1	4,0	3,4	3,3	3,0	3,3	3,4	4,2	3,7
Lucembursko	5,0	6,4	5,6	5,7	6,0	4,7	3,6	4,0	5,3	5,2	5,2
Maďarsko	4,5	5,0	4,2	4,0	4,6	2,8	2,7	3,4	3,4	5,0	4,0
Malta	4,1	5,3	3,7	5,0	5,3	2,8	2,6	3,4	3,8	4,1	4,0
Německo	6,5	6,4	6,2	6,0	6,4	3,5	3,8	4,0	4,5	4,1	5,1
Nizozemsko	6,3	6,4	6,0	5,3	6,3	4,6	3,0	3,2	5,2	4,7	5,1
Polsko	4,2	3,7	2,8	3,2	3,1	2,3	2,2	2,6	2,5	3,3	3,0
Portugalsko	4,8	5,2	4,6	5,1	5,6	3,2	2,9	3,0	3,7	3,6	4,2
Rakousko	6,2	6,4	5,7	5,9	5,7	4,3	4,3	4,2	4,1	4,3	5,1
Řecko	4,6	5,2	4,3	4,9	4,6	3,4	2,7	2,8	3,7	3,2	3,9
Slovensko	4,0	4,6	3,8	4,0	3,6	2,7	2,7	3,1	3,4	4,6	3,7
Slovinsko	4,2	4,7	4,5	4,4	3,9	2,9	2,8	3,1	3,8	4,3	3,9
Španělsko	4,7	5,1	4,5	4,9	4,1	4,3	3,0	3,1	3,8	3,5	4,1
Švédsko	6,3	6,2	6,3	6,0	6,1	3,6	4,0	4,7	5,4	5,4	5,4
Velká Británie	6,6	6,6	6,1	5,7	6,1	4,1	3,5	3,9	5,1	5,6	5,3

Poznámky: 7 – nejlepší výsledek, 1 – nejhorší výsledek ze souboru 104 zemí. EU-25 a EU-15 nevážené průměry.

Pramen: *World Economic Forum – Global Competitiveness Report 2004-2005. Palgrave MacMillan 2004 (převzato z Kadeřábková, 2005)*